

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Hřbitov jako specifická forma veřejného
prostoru: případ hřbitova v Bolevci**

Marcela Husáková

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Antropologie

Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Bakalářská práce

**Hřbitov jako specifická forma veřejného
prostoru: případ hřbitova v Bolevci**

Marcela Husáková

Vedoucí práce:

Mgr. Daniel Sosna, Ph.D.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2013

.....

Poděkování:

Ráda bych na tomto místě poděkovala vedoucímu bakalářské práce Mgr. Danielovi Sosnovi, Ph.D. za jeho ochotu, rady a čas, který mi věnoval při zpracování bakalářské práce. Velké poděkování patří také mým rodičům za jejich podporu a umožnění studia. V neposlední řadě také děkuji správci hřbitova v Bolevci, panu Zdeňkovi Civišovi, který mi umožnil přístup na hřbitov, dělal mi zde společnost a pomáhal získat respondenty pro výzkum.

Obsah

1	ÚVOD	6
	2.1 Cíl výzkumu	9
	2.1 Výzkumné otázky	10
2	VEŘEJNÝ PROSTOR	11
	2.1 Typy veřejných prostorů	11
	2.2 Posuzování oblíbenosti veřejných prostorů	13
	2.3 Sociální reprezentace místa.....	15
	2.3 Časoprosotrový rytmus místa	15
3	HŘBITOV.....	17
	3.1 Hřbitov z historické perspektivy.....	20
	3.2 Hřbitov – kulturní instituce	20
	3.3 Hřbitov v Bolevci.....	22
	3.3.1 Bolevec.....	22
	3.3.2 Umístění hřbitova v Bolevci a jeho popis	23
4	METODOLOGIE.....	25
	4.1 Polostrukturované rozhovory	25
	4.2 Zpracování a analýza dat	26
	4.3 Interpretace dat	27
5	VÝSLEDKY	29
	5.1 Rodina, zvyky a emoce.....	30

5.1.1 Návštěva hřbitova jako přirozená součást života, vliv výchovy.....	32
5.1.2 Procházka spojená s návštěvou hřbitova.....	33
5.2 Pocit bezpečí na hřbitově v Bolevci.....	34
5.3 Pomníky.....	36
5.4 Další možnosti využití hřbitova jeho návštěvníky.....	38
6 DISKUZE.....	40
7 ZÁVĚR.....	43
8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	44
9 RESUMÉ.....	47
10 PŘÍLOHY.....	49

1 ÚVOD

Hřbitov můžeme chápat jako školu náboženství a filozofie. Můžeme se zde naučit, že smrt není pouze zánikem a koncem všeho. Koloběh života a smrti je nekonečný. Hřbitov nás může naučit mravním hodnotám, vychovat nás k moudrosti a k vážnějšímu pohledu na svět a život všech lidí [Ariés 2000b: 282].

Hřbitov pro mne znamená tajuplné místo ve veřejném prostoru, kde se prolínají prvky historické s estetickými a morálními. Svým způsobem ho chápu jako místo jež popisuje parafráze o pár řádek výše. Místo, které nás učí moudrosti a ctění hodnoty života. Hodnotám které jsou v životě nejdůležitější, a nejsou pomíjivými. Neberu ho tedy, jako místo negativní, či depresivní. Otázka smrti je v moderní společnosti převážně tabuizovaná, z tohoto důvodů může být veřejností odmítáno i prostředí hřbitovů. Smrt a hřbitovy jsou spojeny převážně s pocity smutku. Na tento problém jsem často narážela pokud se mne někdo zeptal na téma bakalářské práce, včetně některých dotazovaných. Otázka většinou zněla, proč takové smutné téma? V této práci bych chtěla mj. poukázat, že hřbitov nemusí být pouze a jen místem smutku. Záleží na každém z jaké perspektivy se na hřbitovy podívá. Domnívám se, že může být místem moudrosti, inspirace, místem rodinné soudržnosti a mnohým dalším. Ano, můžeme se zde setkat se smutkem, na druhou stranu se smutkem se můžeme setkat i na mnohých jiných místech, než je právě hřbitov. Každá společnost a kultura má v rámci své sociální reprezentace svoji představu o hřbitově, kterou prezentuje na svých pohřebištích. Tato sociální reprezentace a následná prezentace může mnohé vypovídat o dané společnosti, kultuře a jejich hodnotách. Pokud mám tedy možnost a jsem v zahraničí, hřbitov je místem, které v dané zemi navštěvuji. Nemusíme ani jezdit do exotických zemí poměrně zřetelné rozdíly lze nalézt porovnáme-li hřbitovy v České republice, Německu či balkánských zemích.

Výzkum pro bakalářskou práci byl prováděn na plzeňském hřbitově v Bolevci. Sběr dat probíhal od začátku července do konce října 2012. Práce je postavena na nezúčastněném pozorování a polostrukturovaných rozhovorech s návštěvníky boleveckého hřbitova. Rozhovorů se účastnilo 23 respondentů, mužů i žen v široké věkové škále. Rozhovory s respondenty byly plně anonymní.

Práce vychází z teorie sociální reprezentace. Autorem teorie je francouzský psycholog Serge Moscovici, který navazuje na teorii kolektivní reprezentace od Émileho Durkheima. Teorie sociální reprezentace má v předmětu zájmu komunikaci a reprezentace, aspiruje tedy na osvětlení prvků, které sjednocují psychologii člověka se současnými sociálními a kulturními otázkami [Moscovici 2000: 150]. Teorie sociální reprezentace zkoumá jevy, kdy příslušníci určité společnosti drží a udržují jim společnou představu o rozdílných skutečnostech sociálního světa [Hytych 2008: 25]. Na druhou stranu, ačkoliv jsou v každé společnosti všeobecně sdílené vzorce o skutečnostech sociálního světa, každý jedinec může mít tyto představy zcela odlišné. Clifford Geertz vidí v sociální reprezentaci sociálně naučený způsob vnímání a interpretace, modely pro realitu [Geertz 1993: 76]. Dalším pohledem na teorii může být i sociologický pojem zdravého rozumu, *common sense*.

Každé místo ve veřejném prostoru je definováno svým účelem [Augé 1999]. Podle definice účelu místa, která nemusí být vždy vyjádřena explicitně, víme, jak se orientovat v daném místě a jeho užívání se pro nás stává intuitivním. Účel, které místo plní ve veřejném prostoru, má vliv i na jeho vzhled. Vztah mezi daným místem a jeho návštěvníky, ale i návštěvníky navzájem, je vytvářen vzhledem místa a jeho účelem [Augé 1999]. Navštívíme-li hřbitov, jeho vzhled a účel by nás tedy měl intuitivně směřovat k dodržování piety, klidu a k dalším poklidným praktikám. Hřbitovy od pradávna plnily mnoho funkcí, dnes jsou převážně považovány za místa klidu a ticha. Takto nemusí být pojímán u mladší

generace návštěvníků, kteří ho můžou vnímat v duchu rebelie. Může být také považován za místo zisku (například krádeže řezaných květin, mosazných předmětů z pomníků a podobně). Každá společnost, kultura a jedinci v ní vnímají hřbitov určitým způsobem. Sociální reprezentace hřbitova ovlivňuje praktiky, které jsou na místě prováděny, ale i jeho návštěvnost. V rámci kulturní plurality moderních společností mohou existovat rozdílné pohledy na smrt [Přidalová 1998]. Pokud bude společnost považována hřbitov za místo smutku, nemusí být navštěvován tolik, jako tomu bylo v minulosti. Na druhou stranu vždy musel být místem, na kterém se setkávali jeho návštěvníci se smutkem. „Existují zkrátka místa, kde se nakazíme smutkem stejně, jako se na jiných místech nakazíme chřipkou.“ [Ariés 2000b: 340] Philippe Ariés přirovnává smutek a vše, co se mu podobá k infekční chorobě, kterou se lze snadno nakazit. Ariés poukazuje na to, že nákaza je možná jednak v blízkosti umírajícího, či zesnulého, ale rovněž i na hřbitově, ačkoliv na něm nemusíme mít pochovaného nikoho z našich drahých [Ariés 2000b: 340].

Prostor je sociálně produkován [Koskela 2003: 297]. Je produktem sociálních praktik, zároveň ale i tyto praktiky vytváří [Lefebvre 1991]. Prostor je žitý a formovaný svými uživateli, což se projevuje skrze symboly, reprezentace a sociální akce, které jsou zde produkovány [Lefebvre 1991: 39]. K prostoru si jedinci vytváří vazbu, která je spojena s historií a sdílenou identitou [Augé 1999]. Každý jedinec si k prostoru vytváří svoji osobní vazbu. Tato vazba je, ale do jisté míry ovlivněna tím, jak je sdílena a předávána z generace na generaci například v rámci rodiny, ale i společnosti celkově. Prostor je produktem, který je vytvářen v rámci opakovaného a nepřetržitého procesu produkce [Lefebvre 1991]. Dle geografického diskursu je prostor proměnlivé médium, které vytváří městské struktury na základě intervalů opakujících se procesů. V prostoru vzniká opakující se cyklický čas, který vytváří mj. jeho návštěvníci. Pravidelnost příchodu a odchodu lidí, repetitivní činnosti, zvuky, zvyky a vůně, to vše se podílí na utváření cyklického časoprostoru. Souhrn tohoto všeho dává návštěvníkům prostoru pojem o místě a čase. Každé místo

lze definovat prostorovými atributy a jeho příslušností ke konkrétnímu časoprostorovému systému [Mulíček, Osman, Seidenglanz 2010: 197]. Na hřbitovech je tento časoprostorový rytmus místa utvářen jednak jeho návštěvníky, ale i roční dobou, která má vliv na celkový vzhled prostoru, ale například i na dekorace pomníků. Prostor je produktem vytváření opakovaného a nepřetržitého procesu reprodukce [Lefebvre 1991].

Práce je členěna do několika částí. První část se zabývá veřejným prostorem na obecné úrovni. V další části práce je vymezen pojem hřbitov jako takový. Tato část se dále člení na několik menších jednotek. V první části práce je hřbitov pojímán na obecné úrovni, včetně historického vývinu. Druhá část je věnována hřbitovu v Bolevci. Následuje metodologie, kde je blíže prezentován sběr dat, jejich zpracování a následná analýza. Interpretace dat je diskutována v oddílu výsledků. Práce také obsahuje diskuzi, celkové shrnutí je obsaženo v závěru práce.

1.1 Cíl výzkumu

Cílem práce je odhalit, jak respondenti, návštěvníci boleveckého hřbitova, vnímají hřbitov v Bolevci, jako specifickou formu veřejného prostoru. Tzn. z jakého důvodu lidé navštěvují hřbitov v Bolevci, jak jej pojímají. Jakým způsobem ovlivnila výchova a dětství návštěvníky při vnímání hřbitova a četnosti jeho návštěv. Dalším cílem práce je prozkoumat pocit bezpečí na hřbitově, případně čeho se návštěvníci obávají. Dále se v práci pokouším vysledovat, jaké praktiky zde návštěvníci vykonávají. Zda si chodí na hřbitov pouze zavzpomínat, postarat se o pomník a jeho dekoraci nebo ho navštěvují i z jiných důvodů. Těmi může být relaxace, odpočinek, procházení se, ale i provádění zapovězených praktik (kouření cigaret mladistvých, popíjení alkoholu, a nebo konání magických rituálů, krádeže a dalších), popřípadě prohlížení si cizích pomníků.

1.2 Výzkumné otázky

Bakalářská práce mapuje význam hřbitova jako specifického typu sociálního prostoru. Dílčí problémy jsou strukturovány do následujících výzkumných otázek:

1. Jakým typem prostoru je hřbitov z pohledu jeho funkce a významu, se kterými je asociován?
2. Jaké motivace vedou aktéry k návštěvě hřbitova a jak tyto motivace souvisí s individuálními životními trajektoriemi těchto aktérů?
3. Lze považovat hřbitov za bezpečné místo, kde shledávají návštěvníci potencionální rizika?
4. Jak aktéři využívají prostor hřbitova, lze zde zaznamenat činnosti, které se netýkají vzpomínání a péče o pomník?

2 VEŘEJNÝ PROSTOR

Veřejná prostranství jsou odrazem společnosti a společnost je odrazem veřejného prostranství [Gregorová et al. 2003: 36]. Pojem veřejný prostor je natolik obecný, že je zapotřebí určitá míra abstrakce. Veřejným prostorem chápeme prostor, který je přístupný a otevřený pro všechny lidi [Gregory et al. 2009: 602]. Základním charakteristickým znakem veřejného prostoru je viditelnost [Brighenti 2007 in Prospěch et al. 2010: 121]. Mezi jeho nejzákladnější atributy patří cizost a řád. Cizost je utvářena tím, že zde dochází k vzájemnému setkávání lidí, kteří se vzájemně neznají; tito lidé pro sebe představují cizince. Cizost je tvořena diskursivní pozicí. Musí zde panovat určitá míra důvěry, jelikož nevíme nic o těch, jež zde setkáváme. Důvěra je tvořena nadosobním řádem pro informaci a záruku. Tento nadosobní řád pro informaci a záruku je tvořen prvními dojmy, informacemi, které přijímáme o druhých, podle jejich na první pohled viditelných charakteristik. Pocit důvěry a bezpečí je dán také vzezřením, které získáváme z daného místa. Očekáváním, které o místě máme a všeobecně sdíleným řádem; normami, které jsou připisovány ke každé části veřejného prostoru [Prospěch et al. 2010: 119]. Veřejný prostor plní množství různorodých funkcí. Ve veřejném prostoru probíhají aktivity a činnosti, které se zde musí vykonávat, až po ty, které se nabízejí pouze, pokud je kvalita veřejného prostoru na požadované úrovni. Kvalitní veřejný prostor sám tedy vybízí návštěvníky pro jejich setrvání na daném místě. Dále je kvalitní veřejný prostor láká k odpočinku; konverzaci s ostatními návštěvníky; je to místo pro setkání, které může plnit mnohé další funkce [Gregorová et al. 2003].

2.1 Typy veřejných prostorů

Rozdělujeme-li veřejný prostor dle nejširšího hlediska sestupně můžeme začít na národní úrovni, která vytváří identitu země. Další úroveň je regionální. Prostor celoměstský je občany města vnímán jako

nejdůležitější. Prostor, který je vymezen určitou částí města, je označován za okrskový, pak následuje prostor místní. Lokální, nebo-li vnitroblokový, má největší význam pro obyvatele z nejbližšího okolí. Veřejné prostory stále nejsou systematizované, ani neexistuje ustálená terminologie v rámci urbanistické teorie. Veřejná prostranství lze dělit dle mnoha hledisek například na ulice, náměstí, zeleň a ostatní plochy; které se dále rozlišují dle subtypů nebo splývají. Do zeleně lze zařadit například parky, lesoparky, aleje, sady či zahrady. Do kategorie s označením ostatní plochy se řadí parkoviště, sídlištní zeleň a další [Šilhánková et al. 2003: 14]. Místo, jako je hřbitov lze tedy přiřadit do kategorie zeleně a ostatní plochy.

Můžeme najít mnoho definic pro místo, které označujeme, jako hřbitov. Problematičnost nastává v zařazení hřbitova v rámci veřejného prostoru. Ano, na jednu stranu lze o něm říci, že spadá do zeleně a ostatních ploch. Hřbitov může být pro někoho místem sakrálním i profánním. Můžeme ho například zařazovat do kategorie historických míst, zároveň i současných a podobně. Hřbitov je místo veřejné, pohyb zde je omezen pouze určitými pravidly, která musí být dodržována (klid, pořádek, zákaz kouření, ...). Je hřbitov ryze veřejným místem a opravdu přístupný všem, jež ho chtějí navštívit? Samozřejmě se zde najdou výjimky například v podobě fyzického omezení potenciálního návštěvníka a podobně. Podle mého názoru je hřbitov chápán i jako soukromé místo. Můžeme rozlišovat městský a venkovský hřbitov. Navštívíme-li městský hřbitov, pravděpodobně se nás ostatní návštěvníci nebudou všímat, pokud se budeme chovat dle jejich očekávání. Budeme považováni za součást místa, přístup nám zde bude plně otevřen. Co se stane, pokud navštívíme hřbitov na vsi? Z největší pravděpodobností budeme středem pozornosti ostatních návštěvníků. Místní budou tento prostor považovat za veřejné místo, ale zároveň si ho budou do jisté míry přivlastňovat. Návštěvníci se budou mezi sebou znát, minimálně od vidění. Staneme se naprostými cizinci, budeme zde působit nepatřičně. Pravděpodobně se budeme muset rovnou identifikovat,

budou nám kladeny dotazy typu kdo jsme, odkud jsme a koho zde máme pochovaného aj. Budeme tedy místními návštěvníky sociálně kontrolováni.

I proto se domnívám, že neexistuje jasné kategorie, kam hřbitov zařadit. Je spíše místem ambivalentním (mnohovýznamovým).

2.2 Posuzování oblíbenosti veřejných prostorů

„... Veřejné prostory nejsou jenom prázdné plochy mezi budovami. Jsou to místa, kde se lidé navzájem setkávají, obývací pokoje města. Právě tady se odehrávají rozhovory, mimořádné události i každodenní lidské činnosti. Ačkoliv celkové rozměry, tvar, forma a funkce veřejných prostorů ve městě se liší místo od místa, jedna věc je pro všechny veřejné prostory stejně důležitá – lidé.“ [Šilhánková et al. 2003: 13]

Každý veřejný prostor ovlivňuje obyvatelnost města, je součástí živého města. Veřejně přístupná prostranství, jež slouží obyvatelům a návštěvníkům města v rámci společenských aktivit, nahodilých i nenahodilých setkání. Veřejný prostor má však vliv nejen na obyvatelnost města, neméně důležité jsou i jeho sociologické a psychologické charakteristiky. Každý veřejný prostor je úspěšný tím, jak je lidmi využíván, zda vybízí k návštěvě. Kam se nechodí pouze z povinnosti. Musí tedy správně fungovat, potěšit návštěvníky, ale zároveň splňovat specifické požadavky, jež se váží ke každému konkrétnímu prostoru. Měl by naplňovat základní služby, ale i pocity odpočinku, snění, pohody [Šilhánková et al. 2003: 13]. Požadavky na duševní pohodu a zároveň důstojnost jsou obzvláště důležité na hřbitově. K naplnění takového pocitu napomáhá estetická stránka prostředí (čistota, zeleň), ale také zařízení, jako jsou například lavičky a ostatní městský mobiliář, který návštěvníkovi ulehčí setrvávání na místě. Jak již bylo zmíněno, k pocitu spokojenosti přispívá zeleň, která má uklidňující a relaxační účinky. Navíc během roku dotváří prostředí, oživuje ho, ale zároveň dokáže i zakrývat jednotlivé části prostoru [Čablová et al. 2003; Stejskal et al. 2011]. Zeleň

zde také rozděluje prostor na jednoznačně veřejný a soukromější, kdy jsou jednotlivé hroby od sebe odděleny např. živým plotem. Další výhodou je vytváření stínu, nutnému pro zajištění správných klimatických podmínek k bezpečnému fungování hřbitova.

Úspěšným veřejným prostorem, bude takové místo, ze kterého budou mít jeho návštěvníci příjemný pocit. K uskutečnění takového pocitu musí být v první řadě zvládnutí přírodních i městských rušivých elementů, jako je eliminace hluku, pachů, prachu a větru. Na druhou stranu nelze jednoznačně určit, zda je dané místo kvalitní, či nikoliv. Kvalita místa je objektivně těžko definovatelný pojem, jež je ovlivněn mnoha faktory a v první řadě je především subjektivní. Jedním z parametrů je například jeho rozloha, šířka, umístění, estetické prvky a celková harmonie prostředí [Čablová et al. 2003: 21-23]. Nicméně v každém případě musí být zajištěn sociální klid, tzn. zajištění bezpečnosti pro všechny, jež místo navštěvují. Žádný veřejný prostor nesmí být zdrojem diskriminace pro některé obyvatele, musí být eliminována kriminalita na maximálně možné minimum. Některá místa jsou přitažlivá a lidmi navštěvovaná, jiná jsou prázdná a neoblíbená. Primárními požadavky na kvalitní veřejný prostor je například: dobrá dostupnost, přehlednost, vybavení pro aktivity městským mobiliářem a lidské měřítko. [Šilhánková et al. 2003: 15-16]

„Veřejný prostor – amfiteátr veřejného života.“ [Čablová et al. 2003: 21] Každý prostor má své „*genius loci*“, které se podílí na „duchu místa“, určitým způsobem působí na jeho návštěvníky. „Veřejné prostory jsou místa živé historie města, té dávné i té nedávno minulé, spojují nás s osobami a ději, které se v nich odehrávaly.“ [Čablová et al. 2003: 21] Pochopitelně je mnoho veřejně přístupných míst, kde lze intenzivně pocítit historii místa. Jedním z nich je bezesporu hřbitov, místo kde se setkávají živí návštěvníci s mrtvými navštěvovanými. Tito navštěvovaní jsou součástí historie jednotlivých rodin, propojeni přátelskými a osobními vazbami. Zároveň tyto zemřelí patří současně i do historie města.

2.3 Sociální reprezentace místa

Každému prostoru je připisován význam, který je součástí sdílené reprezentace dané společnosti. Prostorový význam a sociální reprezentace obsahují definice míst, která jsou společností sdílená. Obsahují soubory pravidel, které regulují pobyt, jednání a chování na každém místě, ale zároveň regulují i naše očekávání, která o místě máme. Významy, které místu připisujeme se fenologicky projevují v představě normality. Prostor, který se nám jeví v souladu s všeobecně sdílenými normami považujeme za místo, které je normální [Prospěch et al. 2010: 116]. Pro všechny členy dané společnosti je nezbytně nutná znalost těchto významů, jelikož bez nich by nebylo možné kódovat jednotlivá místa ve městě. Tyto kódy, instrukce k jednotlivým prostorům se k nám dostávají v procesu socializace. Mají formu neformální, nebo explicitní, například v podobě cedulí co se smí a nesmí. Rozsah mezi normou explicitní a implicitní se projevuje, jako *practic*, nebo-li umění jednat v rámci kontextu dle E. Durkheima [Certeau de 1984]. Souhrnem řečeno prostorové významy jsou bloky vědění, sdílená očekávání v sociálním kontaktu, pravidla jednání a eventuálně sankce při jejich porušení [Prospěch et al. 2010: 115].

2.4 Časoprostorový rytmus místa

Na základě geografického diskursu je prostor chápán, jako proměnlivé médium, které vytváří městské struktury. Urbánní struktury vznikají na základě intervalů opakujících se procesů. Cyklický čas prostoru; rytmy ve městě, které se projevují od pravidelného příchodu a odchodu lidí, až po repetitivní činnosti, zvyky, zvuky a vůně. Souhrn tohoto všeho dává návštěvníkům prostoru pojem o místě a čase. Základem je pravidelné, nebo periodické opakování fenoménů v časové a prostorové posloupnosti. Každý konkrétní rytmus je přímo spojován s vymezeným místem, či typy míst. „Každé místo tak lze definovat nejen prostorovými atributy, nýbrž také skrze jeho

příslušnost do konkrétního časoprostorového systému. Rytmy bez místa postrádají smysl, stejně jako charakteristika místa míst není úplná bez znalosti jejich rytmizace.“ [Mulíček, Osman, Seidenglanz et al. 2010: 197] Na hřbitovech je poměrně dobře patrný časoprostorový rytmus. Jednak je zde stanovena otvírací doba, čas kdy je zde k zastížení správce pohřebiště, významné dny hřbitova a další. Pokud pomineme tyto formality, časoprostorový rytmus místa můžeme poměrně dobře zaznamenat na úpravě a dekoraci konkrétních hrobů. Protože ta bývá ovlivňována roční dobou. V zimě je k vidění minimální množství řezaných nebo živých rostlin, ale spíše vidíme výzdobu pro Dušičky, či Vánoce. Na jaře nás zde vítají pomlázky a jiné symboly jara umístěné na deskách pomníků. Na druhou stranu dekorace nemusí být zcela zásadním argumentem. I v létě se zde můžeme setkat s umělými květy, či zapomenutou adventní výzdobou. Každopádně roční období, časoprostorový cyklus je zde vždy viditelný na zeleni, která ho udává se stoprocentní přesností a není ovlivněn například pamětí, jako je tomu u lidí. Dalším znakem rytmu místa může být i jeho návštěvnost. Některé měsíce v roce, dny i denní doba jsou návštěvníky v oblíbenosti více, některé méně.

3 HŘBITOV

V každé kultuře existuje prostor, který je vyhrazen výhradně mrtvým. Místo tvořené společenstvím mrtvých, které má v každém jazyce své označení a někdy pro něco existuje i více termínů.

Hřbitov (pohřebiště) je specifické místo ve veřejném prostoru. Pohřebiště je místo, kde se nachází hřbitov, ale také například urnový háj, podle názvosloví udávaného katastrálním úřadem. Hřbitov je prostor, na němž se ukládají ostatky zemřelých do označených hrobů. V současné době, ale neexistuje takto jednoznačné vymezení hřbitova [Stejskal et al. 2001]. Veřejné pohřebiště je plocha určená pro pohřbívání lidských pozůstatků, nebo pro ukládání zpopelněných lidských ostatků dle zákona o pohřebnictví. Veřejné pohřebiště; hřbitov je tedy prostor, který je určený pro umístování jednotlivých hrobů, jak pro pohřby v rakvi, tak i urnách. Na tomto místě se mohou nacházet hrobky, popřípadě urny v kolumbáriu, nebo rozptylová a vsypová loučka pro uložení zpopelněných ostatků bez úředního obalu (urny). Hřbitov je místem pro pohřbívání zemřelých, v minulých časech v okolí kostela; nebo kaple, v novověku vymezený úsek pro pohřbívání označované křížem, jež je křesťanským znamením. Hřbitov je ohrazené prostranství spadající pod vyšší právní ochranu. „Hřbitov je veřejným prostranstvím se specifickým významem a zvláštním režimem.“ [Stejskal 2011: 36]

Každá společnost má své zvyky, charakteristiky pro úpravu hřbitovů a pohřebišť. V České republice jsou reprezentovány rozmanitostí úprav a stylů. Převážně menší pozornost byla v minulosti věnována koncepci a architektonickému ztvárnění. V posledním desetiletí se situace napravuje, začínají být i specializovaní zahradní architekti. Přesto je na mnoha hřbitovech pozorovatelný přechod od starých částí hřbitova, které sloužily pro pohřeb do země s novými odděleními pro urnové hroby. V těchto částech hřbitovů dochází ke kontrastu mezi původní starší částí a novější částí. Hřbitov je místem s historií, jak již bylo zmíněno dříve,

kteřá je stále dotvářená. Je prostorem s prvky bioklimatickými, psychologickými, hygienickými, estetickými i etickými. Každý hřbitov v současnosti má svého správce, který zodpovídá za stav celé plochy, a který se částečně podílí na udržování plochy. Popřípadě dohlíží na firmy; osoby, které mají na starost údržbu hřbitova. Tento vymezený prostor je pietním místem, které musí neustále vypadat upraveně a působit poklidným dojmem. Z toho důvodu jsou zde umísťovány stromy a zeleň, která jednak slouží ke správnému provětrávání hrobů a procesu rozkladu, ale dotváří rovněž uklidňující atmosféru. Další nezastupitelnou roli zde hrají květiny, které reprezentují středoevropské hroby, například v Německu a Rakousku plní stále velmi důležitou úlohu. Každý hřbitov má své pietní dny, památné události a významné osobnosti [Stejskal 2011: 36-133].

3.1 Hřbitov z historické perspektivy

Hřbitovy od svého vzniku plnily ve všech časových etapách nejružnější funkce. Využívat tohoto prostoru i jako místa odpočinku, hraní, čtení, procházky a mnoha dalším aktivitám se může v současnosti jevit někomu přinejmenším zvláště, či nepietně. Popřípadě, jako znesvěcení místa a rušení klidu mrtvých. Nicméně mnoho funkčního využívání hřbitova má svou tradici od středověku, byl místem zábavy i azylu, především a priori místem veřejným [Ohler 2001; Ariés 2000a, 2000b; Kerrigan 2008]. Mnohé z toho můžeme vnímat, jako přežitky „typicky středověké“, ale při bližším pohledu vidíme, že jsou zde dodnes aktuální. Jelikož vždy existovala a stále existuje touha; antropologická konstanta, žít i po smrti. Tato touha je naplňována v našich dětech a vnoučatech, jistota a útěcha, že náš život i po smrti přetrvává v nich [Ohler 2001: 333-334].

Z historické perspektivy byla analogie hřbitova a spánku. Byl místem, kde spí mrtví, například takto bylo vnímáno Řeky i Římany. Představa spánku přinášela útěchu umírajícím i pozůstalým. Představa

o spojení smrti a spánku vychází rovněž z křesťanské logiky o zmrtvých vstání. Idea byla reprezentována i na náhrobcích „zde spí“, „zde odpočívá“ a obdobnými nápisy. Hřbitov byl a stále někdy je považován za zahradu. Mrtví spali v rozkvetlé zahradě, mezi svatým kvítím, zahrada byla představou ráje. Byl také považován za lůno církve a svatou půdu [Ohler 2001; Ariés 2000a, 2000b]. Vztah smrti, mrtvých a živých byl ve středověku poměrně ambivalentní. Jelikož přítomnost mrtvých mohla poskvřňovat živé, hřbitovy byly stavěny za městem. Na druhou stranu někdy docházelo ke společnému bydlení (právo na azyl pro živé) a celkově, jako veřejný prostor. Existoval rovněž rozpor mezi pohanským a křesťanským nazíráním na svět. Církev neuznávala pohanské uctívání hrobů. Odporovalo to základnímu dogmatu o vzkříšení, na druhou stranu, ten kdo nebude pochován, nebude vzkříšen [Ariés 2000a: 49-50]. Ariés ve své knize cituje autora ze 16. století „... hřbitov není jen prostým pohřebišťem a odkladištěm mrtvých těl, je to místo svaté a posvátné, předurčené k modlitbám za duše zesnulých, kteří tam spočívají – nikoliv tedy nečisté a opuštěné, ale svaté a posvátné místo, přístupné veřejnosti a hojně navštěvované.“ [Ariés 2000a: 60]

Založení hřbitova začínalo stavbou kostela, vlastní hřbitov byl tedy *cimeterium* (kostelní dvůr). K pohřbívání docházelo, ale rovněž *in atrio* (na dvoře), který se postupem času stal hřbitovem vlastním. *Cimeterium* mohlo označovat rovněž místo, kde se nepohřbívalo, buď nikdy, nebo se tam pohřbívat přestalo. Středověká představa o hřbitově až do 17. století měla podobu veřejného prostranství, ale zároveň naplňovala dnešní představu o pohřbívání [Ariés 2000a: 71-84]. Hřbitov byl odjakživa obrazem společnosti. Pro pohřbívání v minulosti nebylo typické roztřídovat mrtvé podle rodinné příslušnosti. Mrtví byli předáni církvi svaté bez jakéhokoliv rozlišení. Uspořádání prostoru, jak ho vidíme dnes, je zcela nové [Ariés 2000a: 306]. I přesto byla stále patrná snaha zachovat určitou distinkci mezi společenskými vrstvami obyvatel. Jednak s ohledem na důstojnost mrtvých, ale aby ani živí nepřišli do kontaktu s nižší společenskou vrstvou obyvatel [Kerrigan 2008: 147]. Omezení

rovněž platilo pro pohřb nepokřtěných dětí. Místo mělo být určeno pouze pro ty, jež žili v křesťanské víře a podle jejich pravidel [Ariés 2000a, 2000b; Králíková 2007, Navrátilová 2004, Ohler 2001, Unger 2006]. Církev si tuto představu udržovala poměrně dlouho, například *Codex Iuris Canonici*, který byl platným kodexem katolické církve do roku 1983, vycházel z toho, že se hřbitov znesvětil pohřbem nevěřícího, či exkomunikovaného [Ariés 2000a: 177-178]. Přesto občas docházelo k porušení zákona, nebo k jeho obcházení, vztahujícího se k principu „Jak jsi zemřel, tak budeš pochován.“. Například pro mrtvé, jež sem oficiální cestou nepatřili se nezpívali žalmy při pohřbu, popřípadě se pohřbívali za úplatu [Ariés 2000a].

Mezi 17. a 18. stoletím začaly se projevovat tendence zjednodušit pravidla spojená s umíráním a nakládání s tělem. „Ze sklonu k jednoduchosti konečně vyplynula určitá bezcitnost v projevech smutku. Bezcitnost smutku!“ [Ariés 2000b: 41] Dnes místo bezcitnosti možná spíše převládá ostých projevů smutku. V Anglii v 17. století byl kladen důraz na jednoduché, ale zdobené pomníčky [Ariés 2000b: 60]. Na konci 19. století byly v Americe velmi oblíbené hroby, které působily nahodilým dojmem, ani označení nebylo výrazné. Návštěvníci mohli zapomenout, kde se nachází, což bylo záměrem.

3.2 Hřbitov – kulturní instituce

Od 19. století se stal hřbitov místem pro rozjímání přátel a blízkých. Stále více byla prosazována idea o hřbitově, jako „kulturní instituci“, kam by chodili pozůstalí vzpomínat [Ariés 2000b: 275-282]. A tím se také na čas hřbitov stal místem, kam se chodili pozůstalí zastavit a rozjímat u hrobů svých pochovaných. V téže době se objevuje apel na hygienu, čistotu a estetickou normu. Ruku v ruce s nastupující elektrifikací stoupal zájem o kremaci. Jelikož se lidé začali obávat špíny, smrt byla vnímána ve společnosti jako špinavá a lidé se sami nechtěli stát špínou. Kremace byla brána za čisté a elegantní řešení, inhumace začaly

postupně vycházet z módy. Tento způsob pohřbu se stal převažujícím trendem, který se postupně rozšířil do celé Evropy [Kerrigan 2008: 159-165]. První evropské krematorium vzniklo v roce 1876 v Miláně. Na našem území bylo postaveno první krematorium v roce 1915 v Liberci. Povolení k provozu dostalo, ale v prvním dnu existence samostatného Československa, 28. 10. 1918 [Lenderová et al. 2001].

P. Ariés ve svém druhém díle *Dějiny smrti* cituje Geooffreyho Corera, který tvrdí, že přijutím kremace vyjadřujeme odmítání kultu hrobů a hřbitovů. Nicméně i přesto zůstává hřbitov místem návštěv a vzpomínání. Pozůstalí stále nosí květiny na hroby svých milovaných [Ariés 2000b: 336]. Zájem o kremace ale stále převažuje a někdy dochází k situacím, kdy do místo zahrady vzpomínek se popel zemřelého uloží někam, kde je to více charakteristické pro zemřelého podle jeho životního stylu, od rodinné dovolené, až po rozptýl popela na fotbalovém hřišti [Kerrigan 2008, Prendergast 2006]. Tato praktika není pouze doménou zahraničí, i v České republice je nabízen pohřebními službami minimálně deset let například vsyp do moře naprosto běžně. I když se domnívám, že zde nebude hojně využívána a praktikována. Jednak z ekonomického hlediska a „netradičnosti“ pro českou společnost. Této oblasti se však práce netýká, proto není ani podložena patričními daty.

Pokud procházíme hřbitovem, vidáme občas pomníky nedávno zemřelých a převážně dle údajů na náhrobní desce mladých lidí, které nejeví žádné známky návštěv pozůstalých. Na druhou stranu lze poměrně běžně vidět v jiném veřejném prostoru, například u silnic, něco, co připomíná pomníčky. Místo v prostoru, kde někdo spočinul, kde se nenacházejí fyzické ostatky, ale rodina a přátelé tento úsek považující za jakýsi hrob, památník [Nešporová 2008]. Podle G. Corera ti, jež nechají své zemřelé zpopelnit, mohou to udělat i z důvodu odmítání zvolit konkrétní místo pro poslední odpočinek milovaného, například pro odmítání veřejné povahy hřbitova. S tím by korespondovalo, proč si raději někdo nechá vyrobit soukromý pomník, který si umístí například

na zahradu. G. Corer ve svém tvrzení vychází dále z úvahy o domácím kultu vzpomínek. Například, když pozůstalí nechodí na hřbitovy a raději si ve výroční dny dají k fotografii kytici. Zde popisovaná činnost se k tématu váže jen volně, ale zasloužila by bližší výzkum. Pokud přijdeme k někomu na návštěvu, často si můžeme v obývací stěně (nebo i v jiné části domova) všimnout fotografií zesnulých příbuzných. Nemusí být doplněné květinou, častokrát u nich bývá svíce, někdy vidíme pouze fotografie. A to dokonce i v rodinách, kde je smrt přísně dodržované tabu. Fotografie mrtvých jsou v těchto výstavkách občas doplňovány fotografiemi stále žijících. Dalším jevem, se kterým je občas možné se setkat, je že si lidé ponechávají urny v domácnosti [Prendergast 2006]. S tím jsem se setkala ve třech rodinách. U jedné rodiny v adventním čase to bylo dočasné řešení pro dobu, než bude postaven pomník. Druhá rodina k takovému uložení využívala paradoxně pokoj pro hosty. V třetím případě se jednalo o staršího muže, který se po smrti manželky cítil velmi osamělý. Všechny zmiňované fenomény by mohly vysvětlovat důvod, proč postupně dochází ke snižování frekvence návštěv hřbitova. Skutečnost, zda opravdu dochází ve společnosti k odmítání kultu hrobů a místo toho jsou lidmi praktikovány jiné činnosti, by tedy mohlo být zajímavým předmětem dalšího bližšího zkoumání.

3.3 Hřbitov v Bolevci

Data, jež jsou obsažena v další části práce se týkají boleveckého hřbitova v Plzni. Bolevecký hřbitov není typickým městským hřbitovem, má rodinný charakter a vzhledově spíše odpovídá vesnickému hřbitovu. Tento fakt je dán tím, že Bolevec dříve nespadal pod městskou část Plzně. Z tohoto důvodu bych ráda v krátkosti nastínila historický vývoj lokality Bolevec.

3.3.1 Bolevec

Bolevec, jako ves byl poprvé zmiňovaný roku 1382. Původní jméno bylo Voleves od křestního jména Volimír. V roce 1942 byl Bolevec

oficiálně připojen k městu Plzeň, v té době byl největší vsí v Čechách. Historické jádro bylo od roku 1977 absorbováno stejnojmenným sídlištěm, které začalo vznikat v jeho sousedství. Bolevec je i přesto považován za soubor lidové architektury a nápadný urbanistický celek. Krajina, ale i zástavba jsou zde velmi rozmanité. Od poměrně zachovalého venkovského charakteru bývalého Velkého Bolevce, zde ale najdeme i prvky moderní v podobě rodinných domů, přes panelová sídliště, včetně zahrádkové a chatové osady. Chloubou Bolevce je jeho rozvinutá rybníční soustava, která patří do rekreační oblasti. V současnosti tvoří Bolevec součást Severního předměstí Plzně. Je složen z více částí: Velkého Bolevce (historické jádro), Malého Bolevce, Bílé Hory, Zavadilky a Košutky [Janeče et al. 2001: 68-71].

3.3.2 Umístění boleveckého hřbitova a jeho popis

Bolevecký hřbitov je umístěn u hlavní silnice vedoucí do obce Třemošná. Mezi tramvajovými zastávkami Bolevec a Okounová tramvaje č. 1, zastávka Bolevec je konečná. Hřbitov je tak de facto umístěn na konci města. Je poměrně dobře viditelný, přesto mnoho lidí, jež nejsou místními, neví, že zde je. Pomineme-li dělicí hranici tvořenou silnicí, hřbitov je z jedné strany obklopen rodinnými domky modernějšího charakteru, z druhé panelovým sídlištěm, ze třetí strany volnějším prostorem a benzínovou stanicí. Východní strana je obklopena loučkou, lesíkem, fotbalovým hřištěm. Tato strana pěší cestou pozvolna navazuje na lesy a rybníční soustavu v Bolevci.

Hřbitov vznikl v roce 1903, kdy došlo k uzavření hřbitova u Všech svatých. V roce 1913 a 1942 byl rozšířen východním směrem. V roce 1939 byl rozšířen po celé severní délce. V roce 1917 došlo k výbuchu v muničnické továrně Škodových závodů, který se stal boleveckou katastrofou, která přinesla cca 200 obětí. Neštěstí bylo o to vážnější, že v závodě pracovali převážně mladiství a ženy. Oběti výbuchu byly pochovány na zdejším hřbitově. Z tohoto důvodu byla zde mezi rokem

1917 – 1920 postavena kaple svatého Vojtěcha, jež vznikla na popud Škodových závodů. V této kapli se během roku pořádají sváteční bohoslužby, například na výročí výbuchu, na Dušičky a na svátek patrona kaple. Bolevecký hřbitov je registrovaný, jako významný krajinný prvek [Janeček et al. 2001: 74]. Plocha areálu je 22 553 metrů čtverečních. Jeho podoba viz plánek z roku 1981 v příloze 1. Jelikož neexistuje novější plánek a hřbitov během času prošel změnami, resp. došlo v jedné jeho části k jinému architektonickému ztvárnění, než bylo plánováno. Rozhodla jsem se pro část označovanou U10 vypracovat dodatečný plánek viz příloha 2. Tento úsek mi připadá důležitý, jelikož je zde rozptylová loučka, což z původního plánu není patrné. V roce 2008 zde bylo také zrekonstruováno kolumbárium, které je nejdelším kolumbáriem v České republice.

4 METODOLOGIE

Sběr dat byl prováděn formou pozorování a polostrukturovaných rozhovorů. Při pozorování jsem volila metodu podle Jana Hendla, tedy být úplným pozorovatelem. Metoda je výhodná při výzkumu veřejných míst, kdy lidé nevědí, že jsou pozorováni, neovlivňuje to tedy jejich jednání [Hendl 2008: 191-195]. Metoda byla doplněna nezúčastněným pozorováním, jelikož návštěvníci hřbitova netvoří subkulturu, či jinak uzavřenou skupinu lidí. Metoda minimalizuje interakce s pozorovanými subjekty, přesto získáváme informace o chování jednotlivce. Výhoda je v nenápadnosti, tudíž neovlivnitelnosti přítomností pozorovatele na chování pozorovaných [Hendl 2008: 191-195]. Jak již bylo zmíněno výše, další metodou pro sběr dat byly polostrukturované rozhovory. Jejich výhodou bylo, že respondenti dopředu věděli, kolik otázek je čeká a zároveň tato metoda byla výhodná i pro mne. Rozhovory jsem nahrávala na diktafon a následně přepisovala. Byly přepsány bez jazykových úprav, jsou v takové podobě, jak je podali respondenti. Části těchto záznamů, které jsou v práci uváděny, jsou tedy i zde v plném znění, bez další jazykové stylizace. Během rozhovorů se projevovaly i neverbální prvky komunikace – od pláče po smích. V přepisu se je snažím také zachytit. Práce bude v praktické části narážet spíše na slova typy pocitů a vnímání.

Sběr dat probíhal na boleveckém hřbitově od začátku července do konce října roku 2012. O mém působení a výzkumu byl informován správce hřbitova. V terénu jsem se snažila být v takovém čase a době, abych zachytila všechny pracovní dny i dny víkendové v různém časovém období. Pozorování a rozhovory proběhly tedy od pondělí do neděle.

4.1 Polostrukturované rozhovory

V plánu výzkumu bylo pro relevantnost stanoveno, že rozhovor budu dělat s každým osmým návštěvníkem hřbitova, který bude v mé blízkosti a zároveň v psychické pohodě. Byl zde předpoklad emocí

u návštěvníků, další kritériem bylo, aby návštěvník byl sám. Primárně důležité nebylo tedy pohlaví a věk, ale pořadí ve kterém návštěvník přišel. V průběhu sběru dat se metoda ukázala kontraproduktivní a nešlo jí uplatnit v praxi. Problémem bylo, že buď osmý návštěvník odmítl rozhovor z nějakého důvodu, nebo ani osmý nepřišel. Jelikož výzkum byl prováděn v době letních prázdnin, kdy mnoho potenciálních návštěvníků bylo na dovolených. Nastávaly situace, kdy se mladší návštěvníci omlouvali za nedostatek času, eventuálně rozhovor slíbili na někdy příště, který se zpravidla neuskutečnil. Z tohoto důvodu jsem zvolenou metodu zamítla. Situace se začala lepšit, až poté, co si na mou přítomnost začali návštěvníci zvykat. Ke zlepšení přispěl fakt, že si občas se mnou povídal pan správce a já tím nabyla na důvěryhodnosti. Správce mi také doporučil některé respondenty, nebo mne za některými přímo dovedl. Některé rozhovory také vznikaly zcela spontánně metodou snowball. K tomu často docházelo, když byl prováděn rozhovor s respondentkami a okolo šli jejich známí (známé). Popřípadě, kdy jiné návštěvnice hřbitova přepadla zvědavost, stály opodál a pak se samy nabídly k rozhovoru. Každý rozhovor s respondentem začínal volnou asociací slov: hřbitov a rodina. Polostrukturované rozhovory byly plně anonymní, respondenti souhlasili s nahráváním rozhovoru na diktafon.

4.2 Zpracování a analýza dat

Rozhovory byly zcela přepisovány pomocí textového editoru Microsoft Word tentýž den, kdy byly pořízeny. Pro analýzu dat jsem použila nejprve techniku vyhledávání témat a subtémat [Ryan, Bernard 2003]. Následně jsem pro analýzu získaných dat použila kódování, které je základním nástrojem pro textovou analýzu. Kódování je proces, kdy prostřednictvím systematického prohledávání zvolených textů určíme dílčí analytické jednotky v těchto textech. Jednotky jsou vymezenými úseky textu (slovo, věta, odstavec), které nesou pro nás potřebné informace. Těmto segmentům přiřadíme kódy, které poté kategorizujeme a hledáme

mezi nimi pravidelnosti nebo odlišnosti. Kódem je symbol, který má relevanci k výzkumným otázkám [Hendl 2008: 226: 269]. K veškerému zpracování dat jsem používala místo softwarových nástrojů pro kvalitativní analýzu dat pouze program Microsoft Word a Excel podle popisu La Pelle [2004: 87]. Získaná data jsem pomocí této metody poté zpřehledňovala pomocí tabulek. Součástí analýzy dat tímto způsobem je rovněž vypracování seznamu kódů ve formátu tabulky, který určuje vztah mezi významovými jednotkami a číselnými kódy. Takové tabulky jsem vytvořila pro každého respondenta zvlášť a následně je sloučila do hlavní tabulky, kde docházelo ke srovnávání jednotlivých rozhovorů.

4.3 Interpretace dat

Výsledky analýzy dat jsem se snažila vyložit pomocí teorie sociální reprezentace. Autorem teorie kolektivní reprezentace je Emilé Durkheim. Na teorii navázal a rozvinul ji francouzský psycholog Serge Moscovici a další. Sociálně konstruovaný svět je tvořen sdílenými představami, sociálními reprezentacemi. Teorie sjednocuje komunikaci a reprezentace, spojuje psychologii člověka se současnými sociálními a kulturními otázkami. Sociální reprezentace se zabývá fenomény, kdy příslušníci určité společnosti drží a udržují jim sdílenou představu o rozdílných skutečnostech sociálního světa [Hytych 2008: 25]. Díky sociálním reprezentacím jsme schopni orientace v každodenním světě, v jednání i interpretaci jevů, které nás obklopují. Naše vnímání světa je srozumitelné pro nás samé i pro interakci s druhými. Je to proces vytvářený způsobem, kterým je sociální svět sdílen, žit, utvářen, interpretován a předáván do dalších generací [Hytych 2008: 25-28].

Teorii sociálních reprezentací jsem zvolila proto, jelikož v obecném slova smyslu veřejný prostor je sociálně konstruován a orientujeme se v něm pomocí sociálních reprezentací, jak již bylo uvedeno výše. O místě, jež je označováno jako hřbitov si také neseme určitou představu včetně emocí a pocitů. Zmíněnou představu, vztah ke hřbitovu, naše

vnímání hřbitovů, osobní pocity, které k němu máme, včetně pravidel jednání, které zde uplatňujeme a zároveň očekáváme od druhých, jsme získali v průběhu socializace. Tedy získáváním sociálních reprezentací v rámci rodiny, ale rovněž ostatních členů naší společnosti. Jedna z podmínek existence sociální reprezentace je předávání vzorců a zvyků skrze další generace, tím pádem neustále reprodukování sdílených představ, které v dané společnosti existují a platí.

5 VÝSLEDKY

Celkem bylo provedeno 23 polostrukturovaných rozhovorů s 18ti výzkumnými otázkami. V rozhovorech odpovídali muži i ženy. V rámci možností pro co nejnasyčenější vzorek byly prováděny polostrukturované rozhovory s respondenty, jejichž věk byl odhadnut. U nejmladšího respondenta na dvacet let a nejstarší respondentky na osmdesát osm let (respondentka sdělila svůj věk během rozhovoru). Věk respondentů byl dle odhadu rozdělen do tří věkových kategorií. První věková kategorie je v rozmezí 20 – 34 let, druhá věková kategorie je v rozsahu 35 – 50 let a poslední je v rozmezí 50 a více let, viz příloha graf 1. Nejvíce odpovědí bylo získáno od respondentek třetí věkové kategorie, jež byly nejčastějšími návštěvnicemi boleveckého hřbitova a zároveň disponovaly i větším množstvím času.

Jak již bylo uvedeno v úvodu výzkumné otázky se týkaly oblasti, návštěvnosti hřbitova lidmi a byl zkoumán jejich vztah ke hřbitovům. Dále bylo zjišťováno, z jakého důvodu lidé navštěvují hřbitov a jaké činnosti zde praktikují. Jak se zde lidé cítí v bezpečí a kde eventuálně vidí hrozbu. V každém veřejném prostoru má být zajištěno bezpečí pro jeho návštěvníky na maximálně možné úrovni. Další oblastí výzkumu byla otázka návštěvnosti hřbitovů v dětství, ale i kdy návštěvníci preferují návštěvu hřbitova. Další částí výzkumu bylo také zjistit, zda se návštěvníci hřbitova v Bolevci všímají ostatních pomníků

Vrátíme-li se do kapitoly týkající se metodologie, každý polostrukturovaný rozhovor začínal volnou asociací slov hřbitov a rodina, viz příloha graf 2., 3., 4. a 5. Při analýze rozhovorů se ukázalo, že téma rodiny má velký vliv na výzkum. Byly zde patrné vzorce, kdy docházelo k vzájemnému propojování oblastí rodina, zvyky a emoce. Dalšími významnými tématy v rozhovorech byla oblast financí, času a náboženství a pomníky. Je však jasné, že jednotlivé části nelze striktně oddělit. Jelikož například náboženství tvořilo samostatné téma, ale

zároveň se prolínalo i do podoby zvyků, jež byly v rodinách respondentů praktikovány. Tento stejný problém nastává u tématu času. Dotazovaní hovořili o „nedostatku času“, fenoménu současnosti. Zároveň téma čas používali respondenti jako důvod a omluvu, proč ostatní rodinní příslušníci nenavštěvují jejich společné zesulé. U tématu pomníků se prolínají všechny kategorie. Výsledky jsou diskutované ve čtyřech podkapitolách. Jak již bylo řečeno výše, témata nelze striktně oddělit, proto občas dochází k vzájemnému propojování mezi podkapitolami.

5.1 Rodina, zvyk a emoce

V rozhovorech se u respondentů často objevovalo téma příbuzenství. Respondenti zmiňovali okrajově širší příbuzenstvo (švagr, švagrová, tchán a tchýně,...), které zde navštěvují. Primární důraz byl kladen na nukleární rodinu, na partnery z manželského svazku, sourozence a rodiče. Nejvíce emocí projevovaly respondentky, které hovořily o svých zesnulých partnerech. Na této úrovni se projevovала i rovina času.

„Mám tady manžela pět let. Strašně se mi stejská. Pět let zdá se dlouhá doba, ve skutečnosti nikdy nepomine.“ (R1)

Odpovědi tohoto typu byly poměrně časté u respondentek třetí věkové kategorie. Bohužel u některých informátorek následoval pláč a rozhovor se ubíral směrem, kdy začaly hovořit o stesku, pocitu osamělosti, smutku, truchlení. Poté ženy začaly vzpomínat a hovořit o jejich vztahu s partnerem, o lásce a sdílení. Ve smyslu, že v mládí s partnerem šetřili, aby si ve stáří dopřáli. V současnosti by raději vzaly čas zpět, jelikož naspořený majetek nemají s kým sdílet. Ženy také vypovídaly, že by raději daly všechno co mají, pokud by to znamenalo, že se jim partner vrátí. Respondentky se poté opět vracely k hovoru o stesku a bolesti, osamění a smutku. Muži o takových pocitech nehovořili, jejich odpovědi byly převážně stručné. Jediný respondent, který začal hovořit o manželce, odpověď pojal z praktického a náboženského hlediska.

„Chodím sem, tohle jsou rodiče manželky. Ona má hrob támhle. Oni ho vykopali a zjistili, že tam něco je. Takže jsem pro ní musel pořídit jiné. Tak tam mám tu manželku a chodím i k jejím rodičům se pomodlit a tak nějak zavzpomínat na ně.“ (R5)

V dalším případě, kdy respondenti začali hovořit o partnerech to bylo ve smyslu doprovodu na hřbitov. O dětech začali respondenti hovořit, pokud je zde měly pochované a nebo též ve smyslu doprovodu. Následovalo povídání o dětství. Jedna z otázek byla, zda v doprovodu rodičů (prarodičů) navštěvovali respondenti hřbitov. Na tuto otázku přicházely dvě odpovědi, jedna v podobě ano. Druhá, kdy začali vyprávět o úmrtí jednoho z rodičů v dětství. Tato odpověď se rozvinula do několika směrů. Tuto zkušenost měl jeden dotazovaný muž a čtyři respondentky. Ženy vyprávěly, že se musely starat o sourozence, pomoci s nimi. Zkušenost měla pravděpodobně vliv na jejich dobrý vztah se sourozenci v dospělosti. Respondentky uváděly, že se o údržbu pomníku se sourozenci střídají, spolupracují a celkově si pomáhají.

„... Ale protože jsme tři sourozenci a už jsme v důchodu, chodíme sem všichni, střídáme se. I můj bratr, rozsvítíme lampičku, on sem nosí petrolej v lahvičkách, takže taková spolupráce. ... Takhle spolupracujeme, ale jako ve všem.“ (R3)

Při rozhovoru o dětství, rodičích emoce nebyly moc zřetelné. Ano odpověděli smutným hlasem, ale u partnerů to bylo nejčastěji se slzami. Při tomu bude pravděpodobně hrát roli čas.

U tématu dětství byly u respondentů pozorovatelné zvyky, sociální reprezentace, které jim byly předány v dětství a uchovaly si je do dospělosti.

5.1.1 Návštěva hřbitova jako přirozená součást života, vliv výchovy

Pro někoho může být návštěva hřbitova přirozenou součástí života, pro někoho nikoliv. Respondenti, kteří návštěvu hřbitova chápali tímto způsobem, často odpovídali.

„Já to mám v krvi od mládí, od maminky, je to součást mého života.“ (R 3)

Zda lidé navštěvují hřbitovy, je primárně ovlivněné výchovou. Jestli je v rodině pro smrt a hřbitov tabu, nebo zda rodiče své děti vedou k návštěvě hřbitova. Jak řekla jedna respondentka.

„... je to přirozená součást života. Vždycky jsem děti k tomu vedla, chtěla jsem, abych pak za mnou chodily.“ (R 10)

Respondenti poměrně intenzivně vnímali, že vztah ke hřbitovům získali v rodině.

„... jinak bych si to bejvala byla nenaučila. To je chyba dnešní generace, že nevodí děti na hřbitovy a tím si to děti nezvyknou. Takže nedávám vinu za to, že sem nechodí těm mladým, ale těm starým. Všechno děti napodobují, to co jim ukazujete. Když nechodili jejich rodiče, proč by chodili oni. Je to vina těch rodičů a prarodičů.“ (R 16)

Vliv výchovy byl u respondentů patrný, jednak ve smyslu chápání hřbitova a ve víře v Boha.

„Chodil jsem, to víte, že jsem chodil s rodičema. Vždycky v neděli do kostela a pak na hřbitov. ... Chodili jsme 20 kilometrů. Vždycky v neděli na mši a pak jsme zašli na hřbitov se pomodlit za rodiče a sourozence.“ (R 20)

Tato odpověď se shodovala i s dalším respondentem.

„... dřív to tak bylo, nebyla televize, takže lidi chodili do kostela a na hřbitov. Chodili jsme o víkendu, já to mám prostě takhle naučený.“ (R 9)

Sociální reprezentace, zvyky které byly předávány v rodině z generace na generaci ovlivnily tedy respondenty v navštěvování hřbitova. Ačkoliv nebylo cílem práce zjišťovat, zda jsou návštěvníci hřbitova v Bolevci nábožensky orientováni. Překvapivým zjištěním bylo, že respondenti začali o náboženství hovořit sami. Ačkoliv dnešní česká společnost je převážně ateistická, na boleveckém hřbitově bylo z rozhovorů patrné, že je zde poměrně velké množství nábožensky smýšlejících návštěvníků. Respondenti, kteří uvedli, že jsou věřícími, také odpovídali, že hřbitov navštěvují několikrát do týdne, nebo alespoň jednou týdně. Někteří uvedli, že je to z důvodu klidu jejich duše, ale vyskytovaly se i odpovědi, že je to povinnost. Jeden respondent, který uvedl, že navštěvování má naučené, návštěvu hřbitova bral spíše, jako povinnost. Na druhou stranu v rozhovoru podotkl sebekritiku; výčitku, že by měl rodiče zde navštěvovat častěji. Tento respondent sem chodil pravidelně o jednom z víkendových dnů, což bylo patrné i z pozorování, které jsem zde prováděla.

5.1.2 Procházka spojená s návštěvou hřbitova

Hřbitov v Bolevci se nachází v blízkosti bolevecké rybníční soustavy a boleveckých lesů, což nabízí možnost spojit návštěvu hřbitova s procházkou. Jedna z respondentek v rozhovoru uvedla.

„Já to spojím s procházkou, sestru mám tam na Bílej Hoře, takže takovej okruh, pak okolo rybníků.“ (R 3)

Další respondentka uvedla, že se vždy jde projít s dcerou okolo rybníků v Bolevci a cestou to vezmou přes hřbitov. Z pozorování bylo vidět, že mnoho návštěvníků přijelo na hřbitov na bicyklu. Zajímavé bylo, že spíše převažovaly spíše ženy, ale nebylo to pravidlem. Z toho lze usuzovat, že i

ony návštěvu mohly spojovat s projížďkou v přírodě. Pan správce v rozhovorech vyprávěl o maminkách s kočárky, které občas hřbitovem projíždí. Při pozorování jsem zjistila, že bolevecký hřbitov občas slouží jako zkratka.

5.2 Pocit bezpečí na hřbitově v Bolevci

Jedna z otázek v rozhovorech se týkala bezpečnosti na hřbitově. V rámci výzkumu, který se mj. zaměřoval na zjišťování „nebezpečných“ lokalit v Plzni byly hřbitovy 11 respondenty považovány za nebezpečné místo [Toušek 2009]. Při dalším výzkumu v roce 2011 [Lovlasotová 2011], který navazoval na předchozí analýzu nikdo z respondentů hřbitov jako nebezpečné místo již nevedl. Z tohoto důvodu jsem se rozhodla zjistit, jak návštěvníci vnímají pocit bezpečí na hřbitově v Bolevci. Na začátku výzkumu jsem předpokládala, že se návštěvníci budou zmiňovat o krádežích, nebo obdobných jevech. Což se také stávalo. Překvapivé bylo, že 8 respondentů (muži i ženy) začali hovořit spíše o estetice prostředí. V odpovědích uváděli, že je zde pořádek, čisto, chválili pana správce za řádné spravování pohřebiště a kultivaci prostoru pohřebiště. Respondenti muži hovořili spíše o krádežích, upozorňovali na mosazné předměty na pomnících, jež mohou být předmětem zájmu krádeží. Co se týkalo bezpečí jejich osoby, stav nebezpečí si nepřipouštěli nebo se necítili být ohrožení. Ženy respondentky zmiňovaly, že stále nosí při sobě osobní věci. Jedna respondentka uvedla, že má obavy z exhibionisty, o kterém slyšela od známé, a který by se měl zde vyskytovat. Nejstarší respondentka v otázce bezpečí řekla, že se nebojí nikde, jelikož je věřící.

„Já se nebojím, Bůh je všude se mnou. Já se zde cítím, jako v zahradě, jako v parku. Je to tady posvěcený místo. Když se dříve nechávali pohřbívat do hrobu, kněz ho nejprve vysvětil. Pro mě je celý hřbitovní prostranství posvěcený, jako kostel.“ (R 16)

Na hřbitově jsou vysazeny listnaté stromy a tuje, respondenti vnímali nebezpečí spíše v případném ukrytí zloděju mezi zeleň.

Pan správce v rozhovorech občas uváděl, že zde několik zlodějů chytil. Překvapivé bylo, že pokud návštěvnice hřbitova měly obavy, nebo pocit nejistoty, netýkalo se to osob, ale nadpřirozena. Respondentky uváděly slova, jako pocit spirituality, zvláštní atmosféra, divný pocit, duše.

„Sama bych sem nešla. ... Já věřím, že mezi náma něco je. Jako já fakt věřím na duchy. Bojím se těch duchů, nebo něčeho takovýho. ... Nemám hřbitovy ráda, ale na druhou stranu mě nějaký způsobem přitahují. I když je pravda, že jsem jdeme jen několikrát do roka. Je to tady takový divný.“ (R 22)

„... Ty jo bezpečně, asi úplně ne. Já z toho místa mám takový smíšený pocity, jako bezpečně se cítím doma a ne na hřbitově. Prostě ta atmosféra je divná, sama bych sem nešla.“ (R 21)

„Ano, cítím se zde bezpečně. Když je světlo, tak se nebojím. Ale v dušičkovém období ze zde necítím dobře. Mám takový pocit, jako že si všichni mrtví se mnou chtějí povídat. Ono to zní divně, já vím. Ten pocit mám hlavně u opuštěných hrobů, ty které nemají svíčku. Jako by mě lákaly za nima na návštěvu. Vnímám hřbitov, jako třináctou komnatu. Je to pro mě konec cesty, dál už jít nemůžu, jako na ten onen svět. Jsem ráda, že vím, že jsou tady všechny brány otevřené, jinak bych se bála, že už se nebudu moc vrátit zpět.“ (R 7)

Pocit bezpečnosti na hřbitově může být pro někoho vnímám, na stejné úrovni, jako u každé jiného veřejného místa. Podle analýzy z roku 2009 a 2011 (Toušek; Lovlastová) se na obecné úrovni pocitu bezpečnosti nejvíce dotazovaní obávali vandalismu. Respondenti boleveckého hřbitova o vandalismu nehovořili, ale ve dvou odpovědích byla zmínka o tom, že může dojít k poškození části pomníku při pokusu o krádež, například mosazné lampičky, která bude dobře přišroubovaná. Obava z kapesních krádeží byla zřejmá jednak z odpovědí respondentů v Bolevci, zároveň i ve výzkumech v roce 2009 a 2011 (Toušek;

Lovlastová). Porovnáme-li výsledky našeho výzkumu s výzkumem z roku 2009 a 2011 zjistíme, že obava z předchozích uvedených kategorií jsou mezi dotazovanými častější, než trestné činy typu přepadení, znásilnění a další, jejichž důsledky jsou závažnější. Ve všech třech výzkumech větší míru strachu vykazovaly ženy. Obavy přiznávali návštěvníci spíše z nadpřirozena nebo se báli duší zemřelých. Tato obava se týkala žen, ale nehrál zde roli věk. I když více similiárních odpovědí bylo u respondentek první věkové kategorie a jedna byla ze druhé věkové kategorie.

5.3 Pomníky

Hroby mohou být jakousi školou moudrosti, přesvědčí nás o pomíjivosti všeho lidského [Ariés 2000b: 224].

Pomníky, nebo resp. hroby; hrobečky, jak uváděli respondenti v rozhovoru, byly předmětem zájmu, až na malé výjimky všech odpovídajících. Pro někoho byly inspirací pro úpravu svého pomníku. Pro dalšího předmětem odsouzení, ještě častěji a více politováním za jejich neudržovaný stav. V rozhovorech byla zmiňována cena za pronájem místa. Někteří respondenti obdivovali drahé a velké hroby. Jiní říkali, že neodsuzují, že jsou na cizích pomnících levné dekorace, ale důležitý je zájem pozůstalých. Někdo odsoudil drahý kámen, pokud pomník jeví známky opuštěnosti. Takové hroby byly chápány spíše, jako jednorázová investice bez větší morální hodnoty ze strany pozůstalých. V rozhovorech byly pomníky velmi diskutované. Respondenti zde zmiňovaly oblast času. Jedni omlouvali své děti a vnoučata nedostatkem času. Druzí říkali, že čas je 24 hodin denně a je jen na nás, jak si ho rozložíme. Respondenti hovořili také o architektuře pomníku, návštěvníci si rádi prohlíželi hroby, jež byli něčím výjimečně. Pokud zde byly sošky, předměty prostě to, co vypovídalo o zemřelém. Charakteristika zemřelého a jeho demografické údaje byly ostatně pro respondenty obzvláště zajímavé. Odpovědi respondentů se často

shodovaly, nebyl zde rozdíl mezi muži a ženami. Respondenty také zajímaly hroby, kde byly uloženy ostatky dětí, nebo celkově mladá úmrtí.

„Přemýšlím kdo tam je, jaký měl věk a jaký byl. Tady jsou hodně děti.“ (R 18)

„Jezdíme často do Jižních Čech... Tam je nádherný hřbitov, mám ho prošlý celý... Je tam strašně mladých, přítel je kolikrát znal, tak mi o nich vyprávěl. Jo tyhle příběhy mě zajímají...“ (R 21)

„Zajímá mě, kdo v tom hrobu je, fakt hodně! Mně by se líbilo, kdyby na těch náhrobcích bylo napsáno něco o tom člověku, nebo jak umřel. Zajímají mě takové ty tragické smrti, nebo děti. Spíš si všimnu, že to umřelo, jako dítě, nebo mladej, než jako starýho. ... Většinou mám zafixovaný, že malé hrobečky jsou malé dětičky a tam já se jdu podívat. Nebo jsou tam prostě ti andělíčci, to se pozná. Tyhle hroby si ráda prohlížím...“ (R 22)

Jak napsal Norbert Ohler ve své studii [Ohler 2001]. Mnozí si dříve určovali, kde budou pochováni a zároveň jaký nápis má být na náhrobku. Nápis měl tedy připomínat živým zemřelého, proto se uvádělo kromě jména společenský stav, profese a další údaje. Kdo náhrobní nápis dokázal rozluštit, vyrval jmenovaného ze zapomnění, což se někdy rovnalo zpřítomnění životu [Ohler 2001: 43]. Podle P. Ariése hrob sloužil, jako památník, měl předávat vzpomínky následujícím pokolením. Samozřejmě existovaly i chudé hroby, které nepředávaly vůbec nic [Ariés 2000a: 254]. Z toho usuzuji, že demografické údaje zemřelého byly a stále jsou pro návštěvníky hřbitovů důležité. Kromě pouhého zájmu stále zde možná hraje roli paměť a zpřítomňování zemřelého. Vždyť i hrdinové, dělali kolikrát své činy proto, aby nedošlo k zapomnění jejich osoby. Jedna respondentka v rozhovoru uvedla:

„... někteří tady nežijou, ale přitom stále žijou. Až, když nejsou v tom srdci, nebo na ně ostatní zapomenou, umřou podruhé.“
(R 14)

5.4 Další možnosti využití hřbitova jeho návštěvníky

Hřbitovy vždy plnily různé funkce. Byly ohniskem veřejného života, veřejným místem par excellence [Ariés 2000a, 2000b; Ohler; 2001 Kerrigan 2008]. Hřbitovy sloužily k setkávání, ke kterému zde dochází dodnes. Setkáváme se zde svými nejbližšími, abychom společně uctili památku našich zesnulých. K setkávání zde docházelo i v podobě milostných schůzek. Dnes pravděpodobně pro schůzky volíme jiná veřejná místa. Nicméně i přesto jeden z respondentů naznačil, aniž bych se ho na podobnou otázku ptala, že by s takovým druhem zkušeností problém neměl. Ve filmografii můžeme vidět, že hřbitovy jsou místem pro spiklence. O této možnosti se zmiňuje i N. Ohler ve své studii [Ohler 2001]. Domnívám se, že než místem spiklenců může být v současnosti hřbitov místem setkávání se satanistů, nebo lidí podobného zaměření. V poslední době jsou na sociálních sítích zakládány různé skupiny pro milovníků hřbitovů, skupiny vzájemně se informující o nejkrásnějších hřbitovech. Členové těchto skupin občas sebe prezentují v tmavém oblečení, s pentagramy v ruce, opírající se o hroby. Jedna respondentka mi při rozhovoru vyprávěla příběh, který se jí stal na hřbitově v Praze.

„... Dříve jsem pracovala v diagnostickém ústavu, takže vím, jak tohle chodí. Jednou jsem šla na návštěvu za rodiči, ale to už je nějaký čas zpět. Normálně jsem tam viděla nějaký mladý Satanisty. Měli rozložené vlajky, nebo prostě nějaký ty jejich hadry na hrobech, něco tam dělali, prostě nějaký ten jejich rituál. Já dobře věděla o co se jedná, ale stejně jsem po nich koukala. Poslali mě do háje s tím, že život krysy má větší hodnotu, než ten můj...“
(R 14)

Hřbitovy mohou také sloužit pro „zakázané“ činnosti. Jedna z nejmladších respondentek uvedla.

„Moc hřbitovy nenavštěvuju, ale taky jsem na nich byla za jiným účelem. Jsem třebas na lyžáku, no šli jsme se tam vožrat a hulit trávu.“ (R 20)

Hřbitov je tedy stále veřejným místem a jako na každém veřejném místě i zde se můžeme setkat s nejrůznějšími činnostmi, jež zde lidé provádějí. Záleží pouze na návštěvnících, za jakým účelem budou hřbitov navštěvovat a jak ho budou využívat.

6 DISKUZE

Každému prostoru je připisován význam, který je součástí sdílené reprezentace dané společnosti. Prostorové významy, sociální reprezentace obsahují definice míst, které jsou v dané společnosti sdílené. Jsou to soubory pravidel, které regulují pobyt, jednání a chování na každém místě, zároveň regulují naše očekávání, které o daném místě máme. Veřejná prostranství jsou odrazem společnosti a společnost je odrazem veřejného prostranství [Gregorová et al. 2003: 26]. Veřejným prostorem chápeme prostor, který je přístupný a otevřený pro všechny jeho návštěvníky [Gregory et al. 2009: 602]. Veřejné prostory jsou místa, kde dochází k setkávání lidí, kteří se mohou vzájemně znát nebo nikoliv. Lidé jsou tedy pro všechny veřejné prostory velmi důležití [Šilhánková et al. 2003]. Každý veřejný prostor musí být upravován a dotvářen zelení, jež napomáhá ke spokojenosti a uvolnění jeho návštěvníků a zároveň tvoří prostředí [Čablová et al. 2003; Stejskal et al. 2011]. Na veřejných místech by měly být eliminovány různorodé rušivé elementy. Pro návštěvníky veřejného místa musí být zajištěn sociální klid, tzn. musí být zajištěna bezpečnost na co možná nejvyšší úrovni. Každé místo ve veřejném prostoru má své *genius loci*, jež se podílí na utváření prostoru. Každé místo má svůj časoprostorový rytmus. Rytmy, které se pravidelně opakují, které se pojí s každým místem. Na hřbitovech je tento rytmus vytvářen otvírací dobou, jeho návštěvníky a proměnlivostí zeleně během roku.

Hřbitov byl odjakživa obrazem společnosti. „Hřbitov je veřejným prostranstvím se specifickým významem a zvláštním režimem.“ [Stejskal et al. 2011: 36] Veřejné pohřebiště je plocha určená pro pohřbívání lidských ostatků, nebo pro ukládání zpopelněných lidských ostatků dle zákona o pohřbnictví. Hřbitov je místem s historií, která je zde neustále dotvářená. Místem s prvky bioklimatickými, psychologickými, hygienickými, estetickými i etickými. Tento vymezený prostor je pietním místem, které musí neustále vypadat upraveně a působit poklidným

dojem. K tomuto přispívá především zeleň. Každý hřbitov má své pietní dny, památné události a významné osobnosti [Stejskal et al. 2011: 36-133]. Hřbitovy od svého vzniku plnily ve všech časových etapách nejrůznější funkce, mj. byly a stále jsou někdy považovány za zahradu. V 19. století začala v moderní společnosti propagace čistoty a hygieny, která se rozšířila i do oblasti pohřebnictví. S propagací čistoty šla ruku v ruce stále větší oblíbenost kremace pro poslední uložení ostatků zemřelého. S tím se pomalu začal rozšiřovat praktika kultu „odmítání hrobů“, jak tvrdí G. Corer podle P. Ariése. Může čím dál častěji docházet u pozůstalých k rozšiřování oblíbenosti, kdy se místo klasického uložení popela na hřbitově, bude popel ukládat na místo, které více vypovídá o životním stylu pochovaného. Boom tohoto způsobu posledního uložení je spíše otázkou budoucnosti. Přesto dochází v rámci veřejného prostoru k vytváření objektů, jež připomínají pomníky. Tam chodí pozůstalí truchlit, ale kde nejsou uloženy ostatky zemřelého.

Respondenti často hovořili o příbuzenství, rodině. Převážně respondentky vypovídaly o svých partnerech. Rozhovory se týkaly také dětství respondentů. Někteří z nich vyprávěli o zkušenosti, kdy jim v této jejich životní etapě zemřel jeden z rodičů. Tato zkušenost je také ovlivnila ve vnímání hřbitova. Berou ho i dnes jako součást svého života. Z tohoto důvodu bylo pro respondenty nemyslitelné, aby nechodili navštěvovat své milované zesnulé. V rozhovorech často hrála roli výchova. Vzorce pro vnímání světa a uvažování o něm, které byly často spojované i s náboženstvím. Tudíž respondenti viděli důležitost návštěvy hřbitova i z tohoto hlediska. Někteří respondenti řekli, že spojují návštěvu hřbitova s následnou procházkou v okolí. Z pozorování bylo patrné, že hřbitovem lidé pouze prochází, sloužil tedy i pro zkrácení cesty. V oblasti pocitu bezpečí na hřbitově v Bolevci si návštěvníci nepřipouštěli žádnou hrozbu. Případně zmiňovali krádeže jakéhokoliv druhu. Zajímavé bylo, že respondentky měly spíše obavy z něčeho nadpřirozeného než z nebezpečí fyzického, či jakkoliv hmatem uchopitelného. Na respondentky působil hřbitov jako spirituální místo. Ukázalo se, že

velký zájem je mezi návštěvníky hřbitova o cizí pomníky. Pro někoho byly pomníky předmětem inspirace, pro druhého byly předmětem k politování. Pomníky, hroby a hrobečky, jak je nazývali respondenti, byli až na výjimky předmětem zájmu všech. Ukázalo se, že mnoho respondentů by ocenilo, kdyby byly údaje o zemřelém rozsáhlejší, nikoliv pouze označené údaji o narození a úmrtí, jménem a příjmením. Preferovali by, kdyby data byla doplněna údaji o životě zemřelého, jakýmsi příběhem o jeho osobě. Respondenti se také občas zmiňovali jak sami hřbitov někdy využívali (nikdy se však nejednalo o hřbitov v Bolevci, kde byl výzkum prováděn), popřípadě, jak viděli někoho jiného hřbitov využívat.

Nejvíce odpovědí bylo získáno od respondentek v důchodém věku. Přesto jsem se snažila o co nejnasyčenější vzorek dat. Muži odpovídali převážně stručně. Nebyl problém získat respondentův souhlas k nahrávání rozhovoru. Respondenti se spíše obávali, aby neřekli nějakou hloupost (podle jejich slov). Respondentky se častokrát během rozhovoru rozplakaly, což dělalo mou práci velmi obtížnou. Obzvláště, pokud jejich příběh byl opravdu velmi emočně silný. Nejtěžší byla snaha o jejich utěšení, ale zároveň pokus nezasahovat příliš do jejich soukromí a bolest jim nezvětšit. Poté jim vysvětlit, že chápu jejich bolest a že se nemusí omlouvat za projev emocí a pláče. Co se týká mé osoby v terénu občas docházelo k situacím, kdy respondenti vyjadřovali lítost nad mnou zvoleným tématem. Poměrně zajímavé bylo zjištění, že ačkoliv v mnohých případech měli respondenti pocit, že je otravuji (jak několikrát sami řekli, nebo naznačili) přesto mi vyšli vstříc, někdy mě politovali a upozornili na to, že mne chápou. Důvodem k pochopení většinou bylo, že jejich vnoučata, nebo oni sami budou muset také psát závěrečné práce a tím pádem i oni budou nuceni otravovat jiné lidi, jak říkali respondenti. Tento druh altruistického chování na mě působil mile.

7 ZÁVĚR

Práce si kladla za cíl osvětlit, jakou formou veřejného prostoru je hřbitov. Na hřbitov můžeme nahlížet z různých stran, a proto jej můžeme zařadit do mnoha kategorií (například antropologické, historické, psychologické a dalších). V úvodu práce se dočteme, že hřbitov může být vnímán jako tajuplné místo ve veřejném prostoru. Výzkum k práci byl prováděn pomocí teorie sociální reprezentace a zaměřil se tedy na to, jak hřbitov vidí návštěvníci boleveckého hřbitova. Bolevecký hřbitov je návštěvníky hojně navštěvován, ale k jistému omezení návštěv dochází během hlavních letních prázdnin, kdy jsou lidé na dovolených. Na druhou stranu i přesto zde bylo několik návštěvníků, jež chodili za svými blízkými zemřelými každý den. Hřbitov v Bolevci je jeho návštěvníky považován za místo sakrální i profánní. Hřbitov byl pro věřící návštěvníky svatou půdou, obdobně jako kostel. Bolevecký hřbitov byl vnímán, jako bezpečné místo. Na druhou stranu jak bylo patrné z výpovědí informátorů, hřbitov na obecné úrovni nemusí být zcela bezpečným místem. Můžeme se zde setkat s jakýmkoliv druhem krádeže, návštěvníci se obávali i těch, jež označovali za satanisty. Přesto všechno největší obava zde panovala z nadpřirozených jevů. Hřbitovy jsou také vyhledávány mládeží, jako místa, kde se dá například kouřit marihuana, popíjet alkohol. Na návštěvnost hřbitova a chování návštěvníků zde, má také velký vliv výchova a vzorce, které byly předávány v dětství.

Práce si kladla za cíl objasnit, jakým druhem veřejného prostoru je hřbitov. Každý čtenář této práce má svoji osobní reprezentaci hřbitova. Doufám, že hřbitovy začnou opět být společností vnímány více jako místa, která nás můžou obohatit o moudrost života. Za moudrost života považuji neustálé si uvědomování; že život, rodina a přátelství jsou těmi nejdůležitějšími hodnotami které máme. Hřbitovy jsou chápány za místa smutku ve veřejném prostoru, ale nemusí tomu být tak, pokud se budeme snažit změnit přístup a pohled na ně.

8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

- Ariés, Philippe. 2000a. *Dějiny smrti. Díl 1: Doba ležících*. Praha: Argo.
- Ariés, Philippe. 2000b. *Dějiny smrti. Díl 2: Zdivočilá smrt*. Praha: Argo.
- Augé, Marc. 1999. *Antropologie současných světů*. Praha: Atlantis.
- Certeau, Michel de. 1984. *The Practice of Everyday Life*. University of California Press: Berkeley.
- Čablová, Markéta. 2003. „Přírodní prvky ve veřejném prostoru, vliv přírodních prvků na kvalitu veřejných prostorů i na rozvoj aktivit.“ Pp. 21-28 in *Veřejné prostory a život města*. Brno: Vysoké učení technické, Fakulta architektury, Ústav Teorie a Urbanismu.
- Lefebvre, Henri. 1991. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Lovlastová, Vladimíra. 2011. *Analýza postojů veřejnosti ke kriminalitě v Plzni – srovnávací studie*. Katedra psychologie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity. Plzeň.
- Geertz, Clifford. 1993. *Local Knowledge*. London: Fontana.
- Gregorová, Eva. 2003. „Veřejná prostranství jako odraz společnosti – společnost jako odraz veřejných prostranství.“ Pp. 36-39 in *Veřejné prostory a život města*. Brno: Vysoké učení technické, Fakulta architektury, Ústav Teorie a Urbanismu.
- Gregory, Derek (ed.) et al. 2009. *The Dictionary Human Geography*. United Kingdom: Willey-Blackwell.
- Hendl, Jan. 2008. *Kvalitativní výzkum : základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Hytych, Roman. 2008. *Smrt a nesmrtelnost: Sociální reprezentace smrti*. Praha: TRITON.

Janeček, Miloslav a kol. 2001. *Bolevec a okolí: (městské obvody Plzeň 1 a Plzeň 7 – Radčice, část Chotíkova, Ledec, Záluží, Třemošné, Zruče a Sence)*. Plzeň: Starý most.

Janourek, Jan. 2001. *Sociologický slovník*. Praha: Portál.

Kerrigan, Michael. 2008. *Historie smrti: pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*. Praha: DEUS.

Koskela, Hille. 2003. „Cam Era“ – *The Contemporary Urban Panopticon*. *Surveillance & Society* 1 (3): 292-313.

Králíková, Michaela, Jaroslav Malina (ed.). 2007. *Panoráma antropologie biologické, sociální, kulturní: modulové učební text pro studenty antropologie a „příbuzných oborů. 35, Pohřební ritus 16.-18. století na území střední Evropy*. Brno: Nadace Universitas.

La Pelle, Nancy. 2004. „Simplifying Qualitative Data Analysis Using General Purpose Software Tools.“ *Field Methods* 16(1): 85-108.

Lenderová, Milena, Helena Lorenzová, Taťána Petrasová. 2001. *Fenomén smrti v české kultuře 19. Století: sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 9.-11. března 2000*. Praha: Karolinum.

Moscovici, Serge. 2000. *Social Representations: Explorations in Social Psychology*. Cambridge: Polity Press.

Možný, Ivo. 2006. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Mulíček, Ondřej, Robert Osman, Daniel Seidenglanz. 2010. „Časoprostorové rytmy města – industriální a postindustriální Brno.“ Pp. 195-220 in Ferenčuhová, Slavomíra, Lucie Galčanová, Barbora Vacková. 2010. *Československé město včera a dnes: Každodennost – reprezentace – výzkum*. Červený Kostelec: nakladatelství Pavel Mervart.

Navrátilová, Alexandra. 2004. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad.

Nešporová, Olga. 2008. „Veřejná připomínka smrti – pomníčky u silnic obětem dopravních nehod.“ *Český sociologický časopis* 44 (1): 139-166.

Ohler, Norbert. 2001. *Umírání a smrt ve středověku*. Jinočany: H & H Vyšehradská.

Predergast, David, Jenny Hockey, Leonie Kellaher. 2006. „Blowing in the wind? Identity, materiality, and the destinations of human ashes.“ *Journal of the Royal Anthropological Institute* 12: 881-298.

Přidalová, Marie. 1998. „Proč je moderní smrt tabu?“ *Český sociologický časopis* 34 (3): 347-361.

Ryan, Gery W., H. Russell Bernard. 2003. „Techniques to Identify Themes.“ *Field Methods* 15(1): 85-109.

Stejskal, David, Jaroslav Šejvl. a kol. 2011. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolter Kluwer ČR.

Šilhánková, Vladimíra. 2003. „Posuzování úspěšnosti veřejných prostorů města.“ Pp. 13-20 in *Veřejné prostory a život města*. Brno: Vysoké učení technické, Fakulta architektury, Ústav Teorie a Urbanismu.

Toušek, Ladislav. 2009. *Analýza postojů veřejnosti ke kriminalitě v Plzni. Zpráva z šetření*. Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu při Katedře antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni (CAAT). Plzeň.

Unger, Josef, Jaroslav Malina (ed.). 2006. *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie. 25, Pohřební rítus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy: modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných oborů*. Brno: Nadace Universitas Masarykiana.

9 RESUMÉ

This (bachelor) thesis deals with the problem what kind of place a cemetery is in the public space. In a view of the fact the cemetery is a specific public space that cannot be easily classified as a specific category. That is why I explored the perception of such a place by its visitors. The work is a case study, which presents the social representations of the cemetery in Bolevec in the views of the visitors. In Czech society the cemetery is perceived as a place of sadness. I wanted to point out that the cemetery may not be only the place of mourning, but it can be also the place of wisdom and values of life. An attempt to change the view of the cemetery was one of the incentives I to chose this topic.

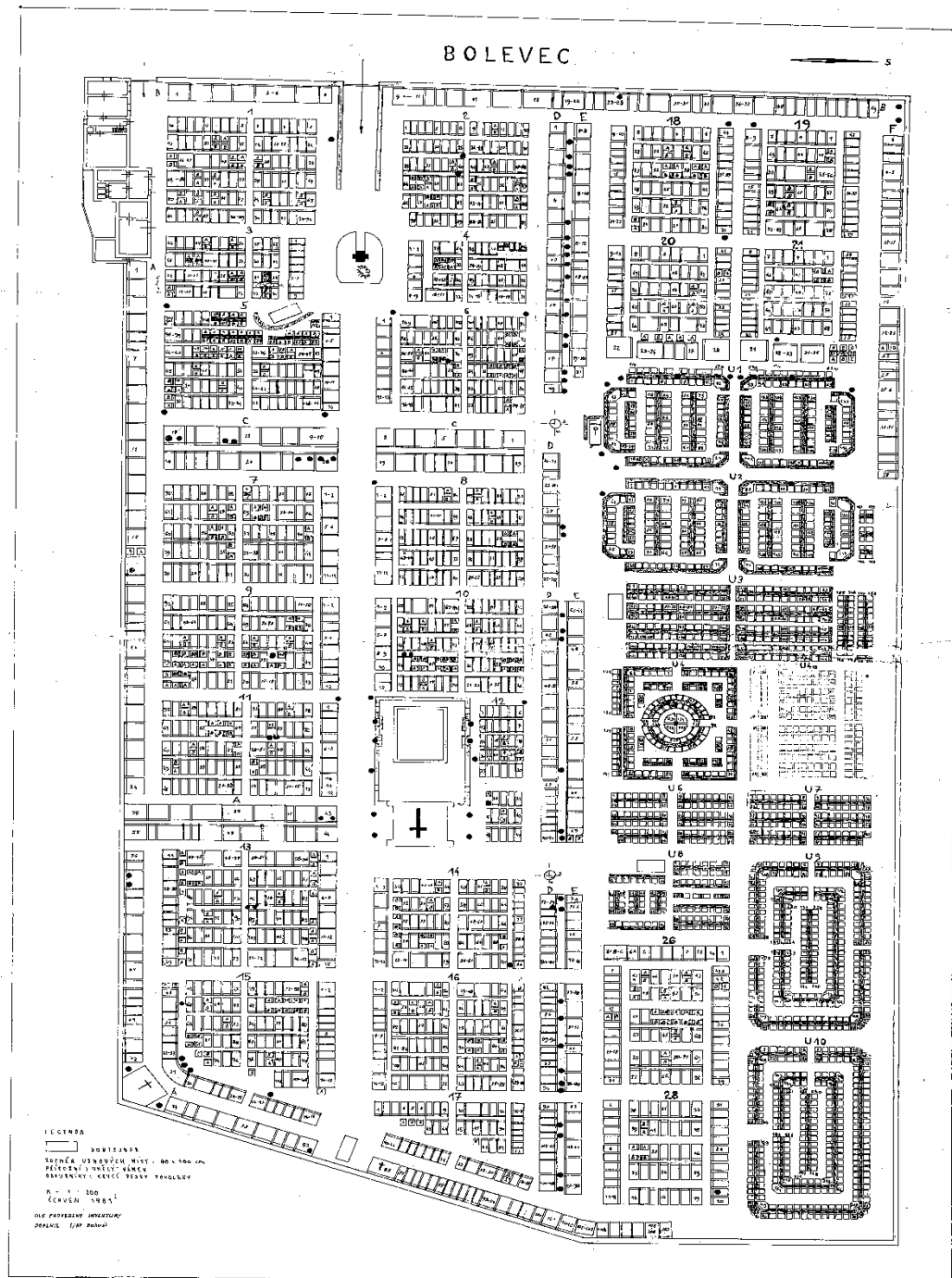
In the theoretical part of this thesis there is the definition of public space and cemeteries on a general level. The empirical of this thesis addresses the following questions: What type of space is a cemetery? Can it be classified in to definable category in the public space or is it an unclassifiable place? Have transmitted patterns of ideas about cemeteries in childhood influenced today`s adult visitors? Is the cemetery a safe place in public space or do the visitors see any risks? How is the cemetery used today? Using semi-structured interviews, passive observation, and subsequent analyses of acquired data. I produced answers to these research questions.

In the research results we found that the attendance of the cemetery is influenced by socialization such as learned modes of thinking and practices that shape actions of adult visitors today. Also the death of one of the parents had an impact on attending cemeteries in adulthood. Another factor, which affects the attendance of cemeteries, is the faith in God. The cemetery was largely considered a safe place by the visitors, the faithful visitors are not afraid of physical attack, they see the threat of theft, on in the spirits of dead.

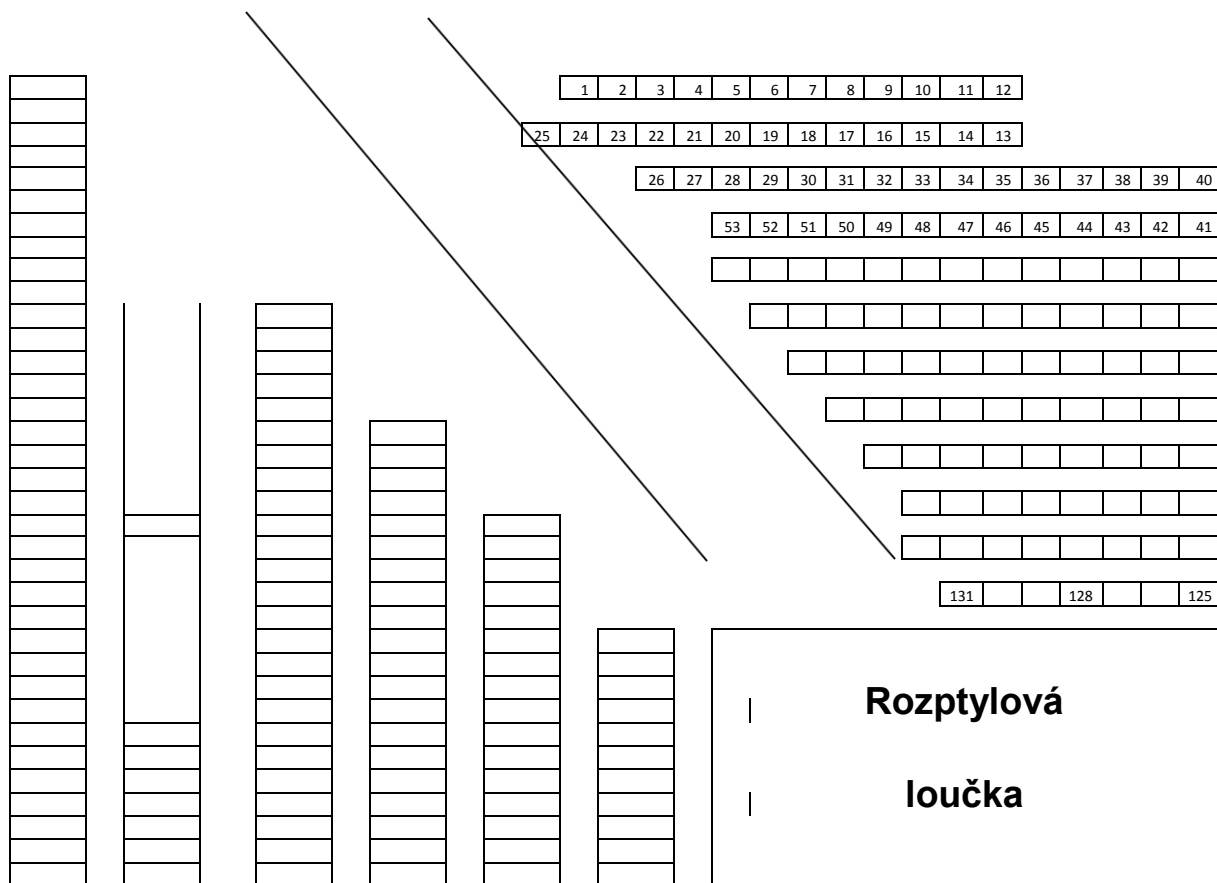
Almost all respondents were interested in someone else's tombstones. Each of the respondents looked at tombstones in a different way but there was an agreement about the interest in demographic data, decoration and other traces of destitution. In the last part of the research we evaluated how the cemetery can be used now-days by its visitors.

We conclude that cemeteries are still a kind of public space, although not as frequently visited as it was in the past. I hope this work will be an inspiration for someone who considers cemeteries a marginal and sad place that needs to be attended very little or that the work will inspire others to continue this research.

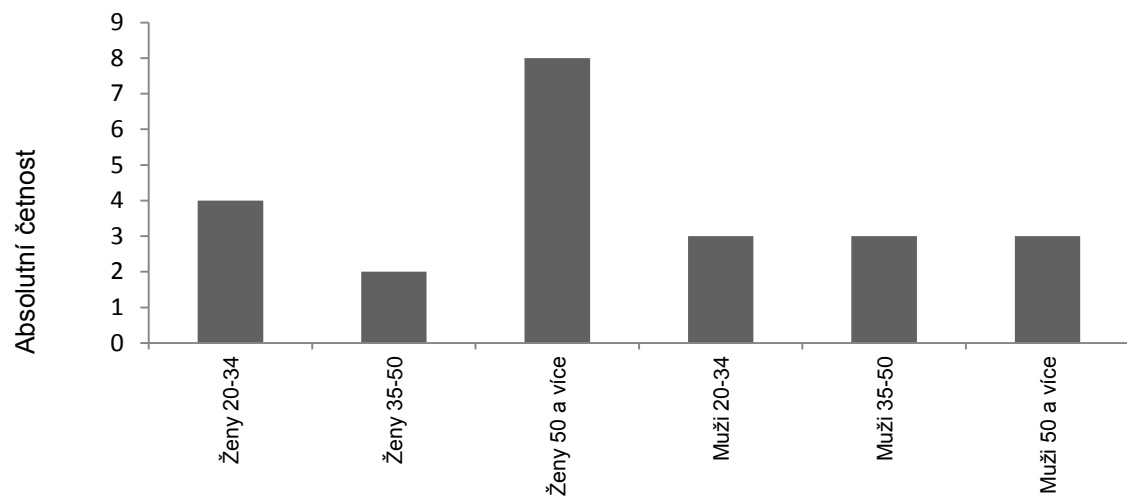
10 PŘÍLOHY

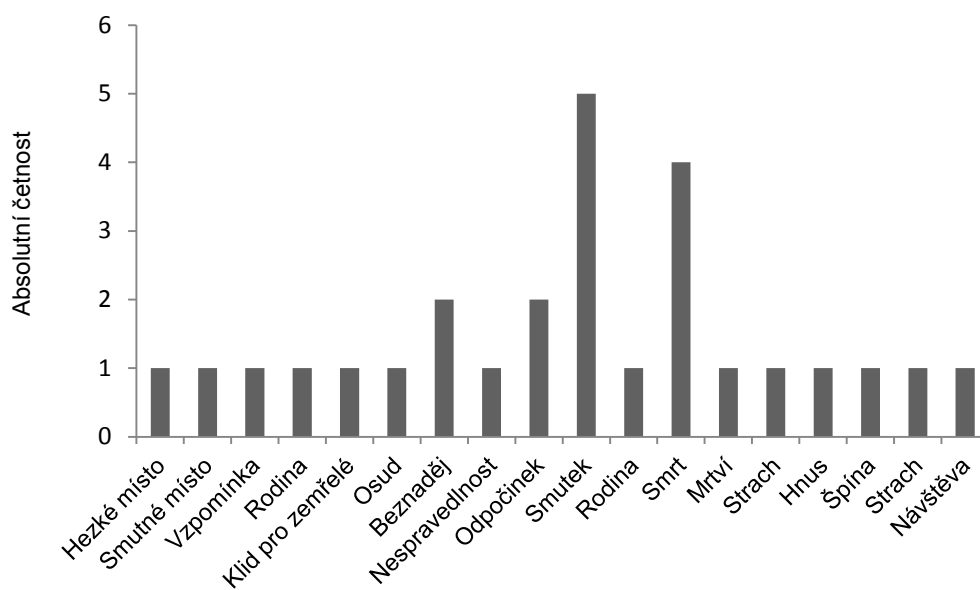
Příloha 1. Oficiální plán hřbitova v Bolevci

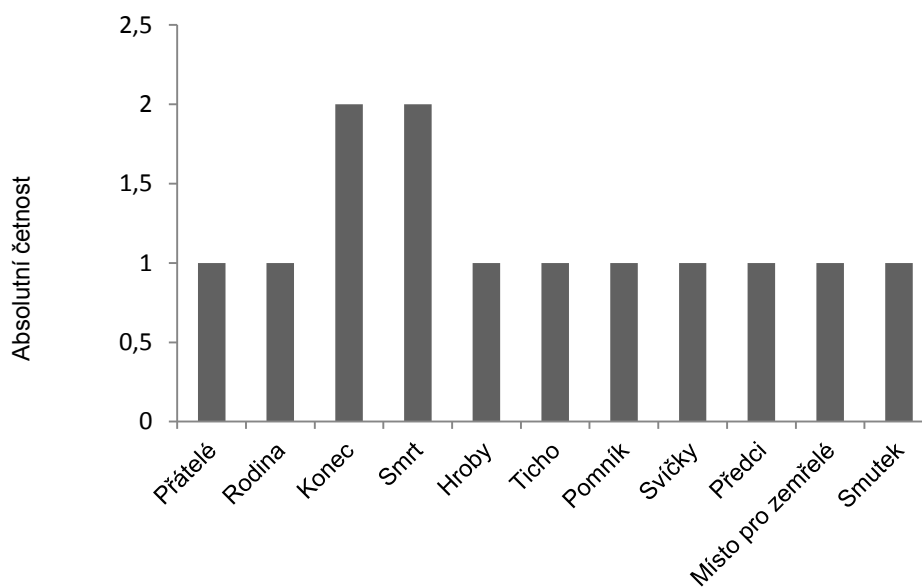
Příloha 2. Plán hřbitova pro oddělení U10

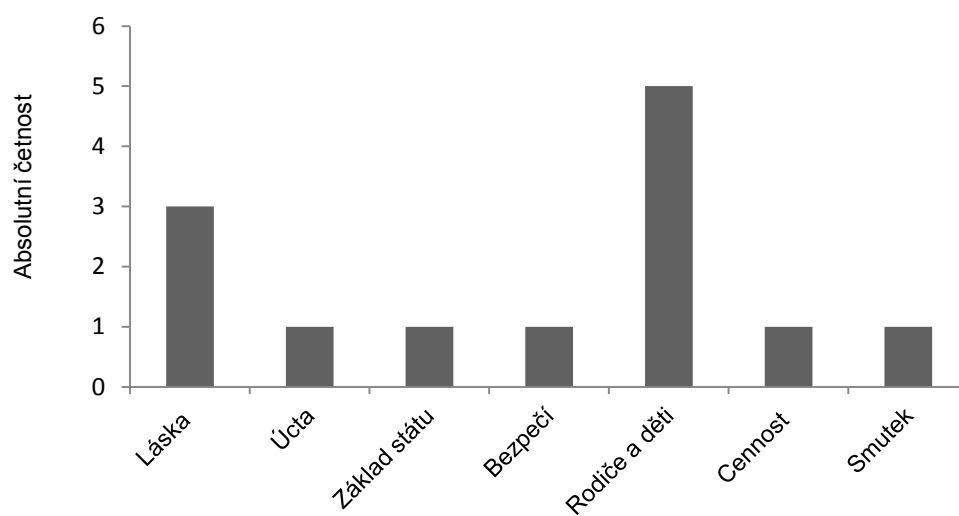
Graf 1. Sloupcový graf pro Pohlaví a věk respondentů

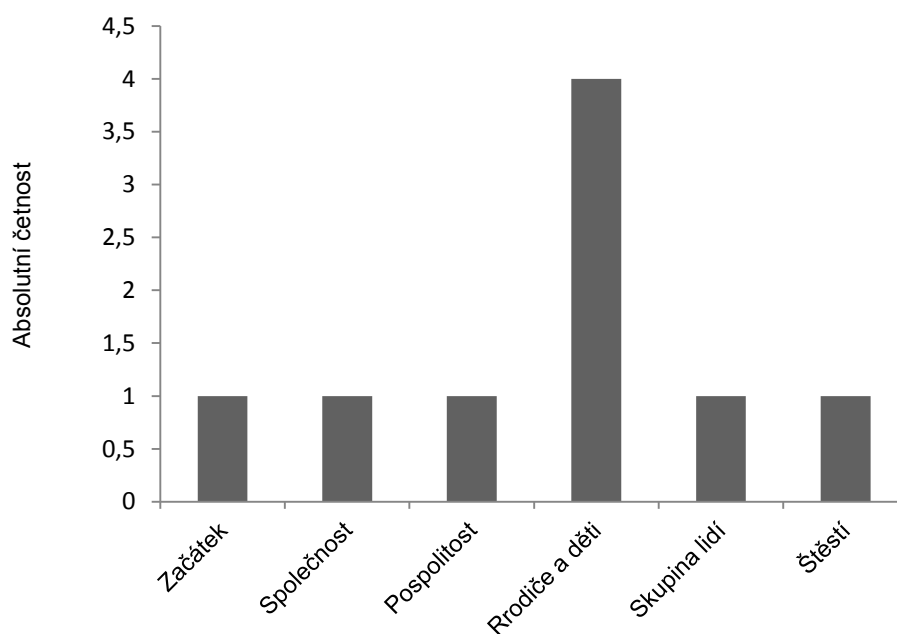
Graf 2. Sloupcový graf pro Asociaci slova hřbitov - ženy

Graf 3. Sloupcový graf pro Asociaci slova hřbitov - muži

Graf 4. Sloupcový graf pro Asociaci slova rodina - ženy

Graf 5. Sloupcový graf pro Asociaci slova rodina - muž

Fotodokumentace hřbitova v Bolevci

Foto 1. Starší část oddělení boleveckého hřbitova
Zdroj: Vlastní archiv

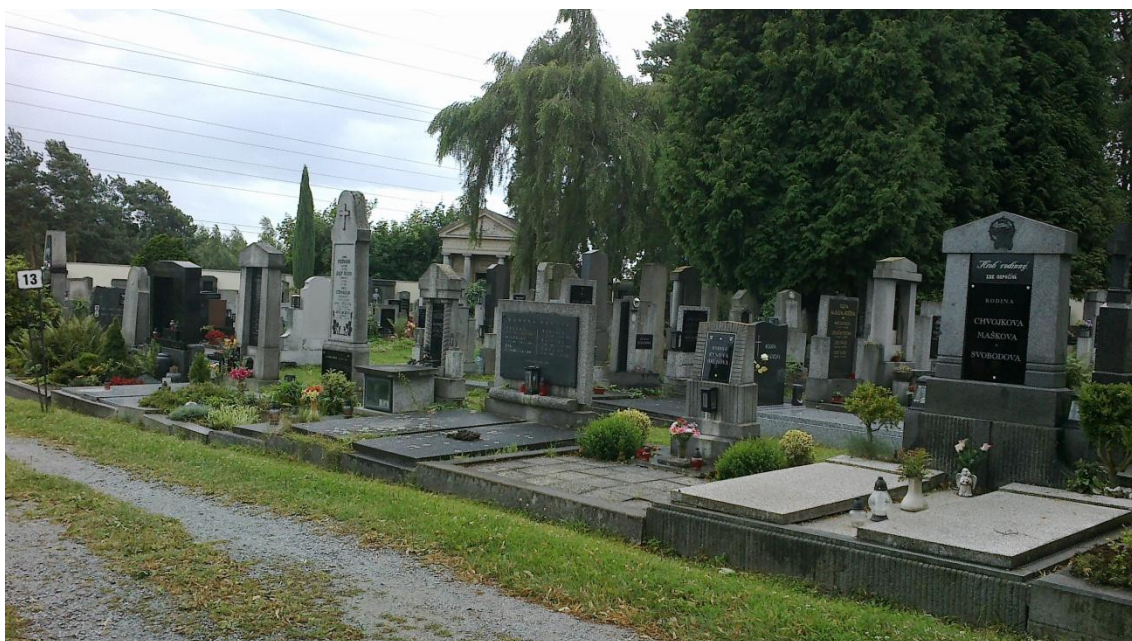

Foto 2. Starší část oddělení boleveckého hřbitova
Zdroj: Vlastní archiv

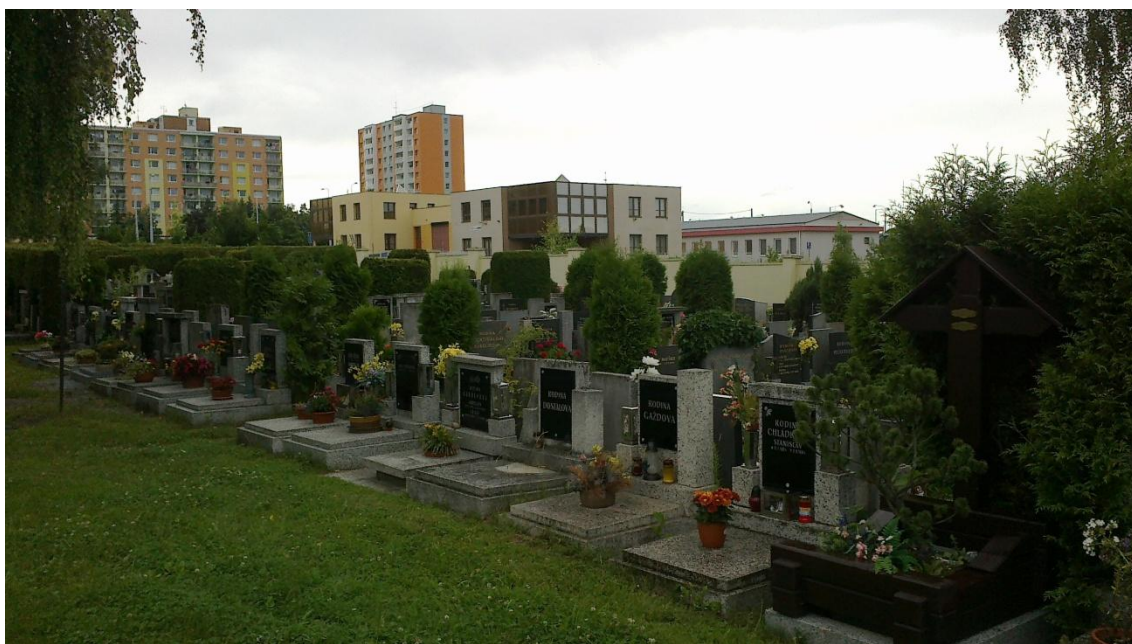

Foto 3. Novější urnová část oddělení boleveckého hřbitova
Zdroj: Vlastní archiv

Foto 4. Novější urnová část oddělení boleveckého hřbitova
Zdroj: Vlastní archiv

Foto 5. Rozptylová loučka a urnová část boleveckého hřbitova
Zdroj: Vlastní archiv

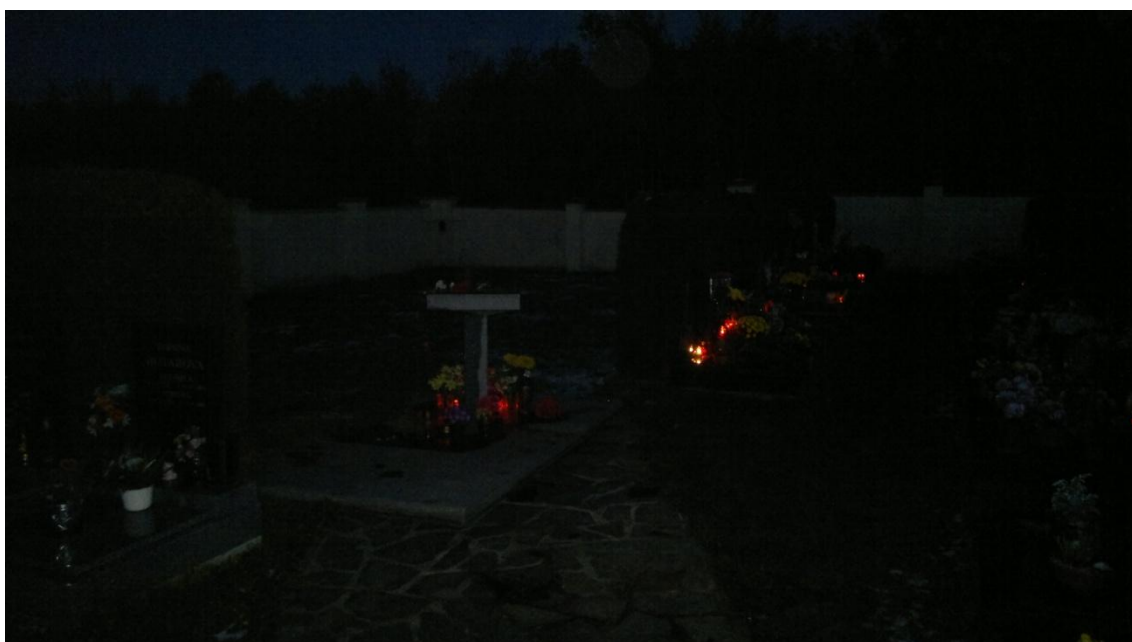

Foto 5. Rozptylová loučka a urnová část boleveckého hřbitova
na den Památky zesnulých
Zdroj: Vlastní archiv

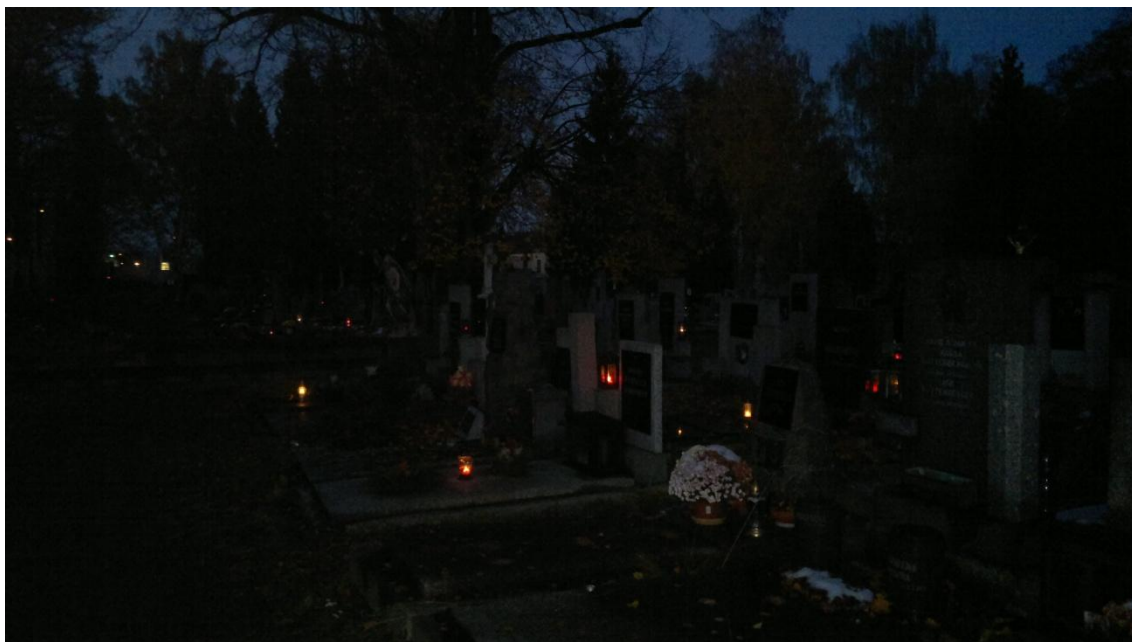

Foto 6. Starší část hřbitova v Bolevci, u vstupní brány na den Památky zesnulých
Zdroj: Vlastní archiv

Foto 7. Kolumbárium boleveckého hřbitova
Zdroj: Vlastní archiv

Ukázka analýzy dat – codebook, rozhovory

Kód				Téma
1				Čas
	1, 00			Vliv na návštěvnost
		1, 001		Výmluva
		1, 002		Omluva
		1, 003		Doba od úmrtí
		1, 004		Roční doba
2				Emoce
	2, 00			Smutek
	2, 05			Láska
		2, 051		Vztah
		2, 052		Důvěra
	2, 10			Radost
3				Příbuzenství
	3, 00			Nukleární rodina
		3, 001		Manželství
		3, 002		Děti
		3, 003		Rodiče
		3, 004		Sourozenci
			3, 0041	Péče o ně
			3, 0042	Spolupráce
	3, 05			Širší příbuzenstvo
		3, 051		Švagrová a švagr
		3, 052		Tchýně a tchán
	3, 10			Předci
4				Pocit bezpečí
	4, 00			Estetika místa
	4, 05			Fyzické násilí
		4, 051		Zeleň
	4, 10			Počasí / roční doba
	4, 15			Krádeže
		4, 151		Předměty
		4, 152		Osobní věci
		4, 153		Květiny

	4, 20			Nadpřirozeno
		4, 201		Bůh
		4, 202		Duše zemřelých
5				Návštěva
	5, 00			Údržba
		5, 001		Povinnost
	5, 05			Vzpomínka
	5, 10			Procházka
	5, 15			Dětství
		5, 151		Zvyk
		5, 152		Úmrtí rodičů
		5, 153		Náboženství
		5, 154		Výchova
		5, 155		Nápodoba
		5, 156		Součást života
	5, 20			Rozhovor se zesnulým
		5, 201		Vzpomínka s mrtvým
		5, 202		Postěžovat si
		5, 203		Poradit se
				Rozloučit se
	5, 25			Vlastní uspokojení
6				Hroby
	6, 00			Demografické údaje
		6, 001		Jména
			6, 0011	Cizí
			6, 0012	Známé
	6, 05			Úmrtí
		6, 051		Věk
		6, 052		Doba od úmrtí
		6, 053		Mladá úmrtí
		6, 054		Tragická úmrtí
	6, 10			Architektura
		6, 101		Velikost hrobu
		6, 102		Zchátralost
		6, 103		Inspirace
		6, 104		Předměty

		6, 105		Originalita
	6, 15			Cena
		6, 151		Nájem místa
		6, 152		Jednorázová investice
	6, 20			Návštěvnost
		6, 201		Intenzita
		6, 202		Počet návštěvníků
	6, 25			Charakteristika zemřelého

Tabulka 1. Seznam kódů pro tematické oblasti Čas, Emoce, Příbuzenství, Pocit bezpečí, Návštěva, Pomníky

Tematická oblast Čas			
Výmluva nízké frekvence návštěvnosti			
Respondent		Číselný kód	Výpověď respondenta
R 9	Muž 3. věková kategorie	1, 001	<i>... jsem lotr, já to vím a říkám jim to, měl bych chodit častěji. Ale když mě se sem tak hrozně nechce, když vím, že jsem taky za chvíličku přijdu.</i>
R 10	Žena 3. věková kategorie	1, 001	<i>... na výročí chodíme všichni. Poněvadž nejsou plzeňský chodím sama, protože tady bydlím v Bolevci.</i>
R 22	Žena 1. věková kategorie	1, 001	<i>... v létě nechodím, nebo když svítí sluníčko. Prostě k tomu potřebuju morbidní náladu a ne opalovačka ve slunečních brýlích na lavičce...</i>
R 4	Žena 3. věková kategorie	1, 001	<i>...Dřív jsem byla místní , teď to mám přes celé město. Nohy, mě už bolí, takže sem moc nechodím...</i>
R 5	Muž 3. věková kategorie	1, 001	<i>...To víte, nějaký hroby jsou už opuštěný. ... Lidi jsou různí...</i>

R 16	Žena 3. věková kategorie	1, 001	<i>...Já myslím, že každý má čas. I když dneska lidi říkají, že není. Čas je 24 hodin denně, záleží jak si ho rozdělíme. My jsme dělávali od šesti, takže jsme byli dřív doma. Dneska dělají od osmy; od devíti, ale zase mají celý den zkaženej. Není to třebaš jejich vina, ale takovej je život. ...</i>
R 18	Žena 1. věková kategorie	1, 001	<i>Já je jako moc nenavštěvuju. Celkově je prostě moc nemusim. Takový ty maminky, babičky, prostě ti co k tomu mají, nebo mají k těm lidem blízko to navštěvuji víc. Jak kdo, pro někoho je těžký sem jít, takže sem raději nejde vůbec.</i>

Tabulka 2. Netříděná tabulka pro tematickou kategorii Čas